

Omkring formationen af en nation

Færøerne som unikt og komparabelt eksempel Et forsøg

Hans Jacob Debes

Úrtak

Í hesi grein verður viðgjørt evnið: Hvussu verður eitt fólk ein tjóð? Grundarlagið fyri viðgerðini er ein roynd at lýsa, hvussu føroyingar kundu gerast ein tjóð fyri seg.

Samstundis verður roynt at seta tað føroyska »dømið« inn í altjóða ástøðiligar vísindaligar hugsanir um, hvussu tjóðir verða til, t.d. um ásannanin um at vera ein tjóð er eitt úrslit av drúgvum søguligum samlívi, sum mátti binda fólk saman í eina kensluliga eind, uttan at neyðugt var at kenna hvørt annað, ella um sjálvt fyrirbrigðið tjóð er »óektað«, »uppfunnið« ella bara »hugsað«. Víst verður alla tíðina til altjóða vísindabókmentir um hesar spurningar og aðrar, sum hava samband við høvudsevnið.

Evnið verður bundið at kjakinum um miðøki og útjaraðaraøki. Í hesum døminum er Danmark fyrst miðøki og Føroyar útjaraðaraøki, men eisini verður víst til eina føroyska miðju, sum var hin føroyski myndugleikin í Tórshavn, við bygðasamfeløgnum sum útryðjum og á samskiftið millum hesar partar.

Dentur verður lagdur á, at í grundini hevði danskur miðsavnaður myndugleiki lítil ávirkan. Danir vóru bara heilt fáir í Føroyum, og í Danmark vistu teir lítið ella einki um Føroyar; teir fylgdu tí vanliga tilráðingum frá føroyingum. Sostatt kann sigast, at í veruleikanum ráddu føroyingar sær sjálvum; Føroyar vórðu ikki stýrðar úr Rentukamarinum ella Kansellinum í Keypmannahavn, so sum vanliga hevur verið hildið.

Víst verður á, at Føroyar ongantíð vóru roknaðar sum annað enn eitt land undir Noregs krúnu (til 1814) og føroyingar sum eitt fólk. Føroyingar høvdu altíð havt orð á sær fyri at vera eitt óvanliga upplýst fólk, og allir andligir og verkligir streymar bóru við í Føroyum og fingi ávirkan her.

Í gjøgnum øldirnar mátti vaksa fram ein samkensla og ein samleiki, sum, tá ið tann tíð kom, mátti bera fram

til eina ásannan um, at føroyingar vóru ein tjóð. Alt annað hevði verið ónatúrligt. Grundarlagið fyri hesi samkenslu mátti vera hetta drúgva samlív undir nøkulunda felags umstøðum og tann serstaka mentan, sum mátti koma burtur úr tí, fyrst og fremst hitt føroyska málið, sum gjørdist sjálvur felagsnevvarin, tá ið tann nýggja kenslan breyt seg fram. Móðurmálið var sjálvt grundprógvið um fólksins samleika. Mørk stætta millum vóru ikki so hvöss, at tey forðaðu samleikakenslu.

Fremjandi fyri samleikakensluna vóru tær samfelagsbroytingar, sum hendu frá miðjari 19. øld. Tilverugrundarlagið hjá flestum føroyingum broyttist frá grundini. Hóast fiskiskapurin og alt, sum hevði samband við hann, tað skjótt vaksandi fólkatálið, í fyrstu syftu kundi tykjast upplýsandi, so var hann samstundis samfelagsliga samanbindandi, við tað at samfelagið meira enn fyrr gjørdist ein eind.

Men samfelagsbroytingarnar kendust eisini sum ein hóttað mótí teirri gomlu mentanini, siðum og máli. Hesar avbjóðingar máttu fáa eitt mentunarligt aftursvar – og tað kom við tjóðskaparrørsluni, sum bæði spratt úr egnum botni og var ávirkað uttanefir.

Burtur úr ósemjuni um avleiðingarnar av teirri nýggju kensluni kom grundstøðið undir føroyskum politikki í 19. øld. Tann politikkur, sum aftaná kom, eisini í 1930- og 1940-árunum, við flokkaspaðingum og nýggjum flokkaskipanum, sum komu burtur úr somu grundleggjandi ósemju.

Í samanberandi samhangi verður í ástøðiligum lýsi roynt at vísa á, at føroysk samleikakensla og føroyskur tjóðskaparpolitikkur ikki fekk ta endaligu avleiðing, sum vanliga hevur eyðkent slíkar røslur aðrar staðir í heiminum: skipanina av føroyskum ríki. Mett verður um orsakirnar til, at hetta varð so.

En introduktion

Der er i de senere år opstået en stadig stigende videnskabelig interesse for problematikken centrum-periferi og periferi-centrum, og emnet vil i denne fremstilling til en vis grad blive grebet an ud fra den synsvinkel, idet en national formationsproces også implicerer denne antagonisme. Emnet skal dog først og fremmest behandles i et større perspektiv, hvori indgår spørgsmålet om forudsætninger for national identifikation med hovedvægt på Færøerne som eksempel, men med projiceringer til andre samfund med udgangspunkt i international teoretisk litteratur om emnet, samt gøres et forsøg på at forene problematikens muligheder på nogle strukturer og niveauer.¹ Denne opstilling af forholdet centrum-periferi som antagonistiske samfundsmæssige og historiske fænomener synes affødt af den voksende interesse for lokalhistorien, som ved at stilles i relief til »rigshistorien« eller »centralhistorien« historiografisk kan få berettigelse og legitimitet inden for en »større« eller »overordnet« historie.² Men også udvidelsen af den verdenshistoriske skueplads, ikke mindst som konsekvens af afkoloniseringen, har skabt en uendelighed af centra og periferier i relativ sammenhæng, ikke altid i harmonisk ballance, og udforskningen af mekanismer, som er eller kan være virksomme i sådanne relationer, kan givetvis øge forståelsen af visse politiske internationale problemer. Et særkende ved efterkrigstidens historie har netop været periferiers oprør mod central dominans såvel på statsligt som interstatsligt plan. M.h.t. afgrænsning af begrebsapparatet vil det

ifølge begrebets natur blive relativt, idet det næppe altid er så indlysende, om eller hvor der videnskabeligt kan sættes grænser for, hvad der er centralt, regionalt³ og »lokalt«. De ret nye samfundsvidenskabelige discipliner »fredsforskning« og »konfliktforskning« må betragtes som produkter af denne udvikling.⁴

Det skal indledningsvis bemærkes, at der ikke har været megen hjælp at hente i andres arbejder i emnets færøske sammenhæng; det, som hidtil er skrevet om færøsk lokalhistorie (»bygdehistorier«), er meget sjældent sat i en større historisk, landshistorisk, sammenhæng. Færøsk lokalhistorie er sjældent skrevet på grundlag af kildestudier, men falder i de fleste tilfælde ind under begrebet »oral history«.⁵ Det er langt fra givet, at definitioner og termer i teoretisk litteratur altid kan anvendes på færøske forhold. Derfor er der grund til at stille sig skeptisk, når nogen udgiver sine teorier for almengyldige for alle menneskesamfund i tid og sted. Det er meget nemmere at snitte historien til, såvel den centrale som den lokale, efter egne eller andres teorier, uden smålige hensyn til, om den vil det eller ej. Sådanne Prokrustes-senge kan kun hæmme og begrænse historievidenskabens muligheder for at komme »den historiske sandhed« nærmere.⁶ En forsker må naturligvis ikke arrogant se bort fra andres resultater, men han må have civil-courage til ikke at tro på alt og have mod til selv at have en mening, baseret på empiriske studier.

De, som til daglig beskæftiger sig med færøsk historie, oplever ofte, at de ikke kan anvende noget universalhistorisk begrebsapparat (hvis der vel at mærke findes et så-

dant) på Færøernes historie, og kompareringer til andre samfund kommer let til at virke uægte eller uvirkelige i en større kontekst. Det betyder dog ikke, at den er så unik, at den må studeres isoleret. Det kan den ikke; Færøerne har altid været en nordisk kultur med en selvstændig udvikling, skabt og nødvendiggjort af geografiske forhold og ressourcemæssige muligheder, som var de ydre, givne forudsætninger for samfundsliv i denne del af Nordatlanten. Uden disse særegne forhold ville der ikke eksistere nogen »færøsk« kultur eller »færøsk« identitet, og derfor heller ikke noget »færøsk« samfund. Men, der eksisterer rent objektivt et færøsk samfund, en færøsk nation – men ikke en færøsk stat. Derfor kan man studere færøsk historie, måske som nordisk lokalhistorie. Men nordisk historie kan også betragtes som europæisk lokalhistorie, og i verdenshistorisk sammenhæng bliver Europas historie vel også lokalhistorie.⁷ Det er nok også muligt at »partikulere« historien derhen, at der altid i en lokalhistorie vil kunne findes en anden lokalhistorie, hvorved den første rent logisk i sammenhængen vil skifte status fra at være lokal til at blive central. Måske står man her over for en uendelig historisk »fission«.

Så problematikken centralmagt-lokalsamfund eller centrum-periferi kan studeres på mange niveauer og i mange perspektiver og strukturer. Der vil naturligvis være mange ligheder, men det vil dog være videnskabeligt farligt at behandle denne problematik efter een vedtaget universal model. Så nemt er det næppe. Tværtimod må denne problematik som ethvert andet

historisk fænomen behandles som unikt, før det kan anvendes i en større komparativ sammenhæng, hvori ligheder og uligheder i forudsætninger og udvikling kan anskues og diskuteres, og ud fra hvilke eventuelle teorier kan begrundes. I videnskabelig sammenhæng må lovmæssigheder ikke a priori forudsættes, kun empirisk konstateres. Dette betyder dog ikke, at man ikke skal kunne anvende hypoteser, teorier og modeller som arbejdsredskaber; men det er vigtigt, at man ikke bliver offer for »modellens tyranni«.⁸

Centralt og lokalt i færøsk sammenhæng

I færøsk historisk sammenhæng vil det rent definatorisk være nødvendigt at gøre sig klart, hvad man vælger at forstå som »centralmagt« og »lokalsamfund«, før man begiver sig ud i problemstillinger, som skal relateres til disse referencer.

I forhold til den danske centralmagt i København kan man betragte det færøske samfund som et lokalsamfund og – især efter oprettelsen af danske politiske institutioner – som et dansk politisk undersystem.⁹

Den danske centralmagts indflydelse på Færøerne var i århundreder ganske ringe, et faktum nødvendiggjort af begrebet afstand, hvis historiske betydning i det nordatlantiske område især illustreres ved uligheden (i forhold til Færøerne) i udviklingen på Orkneyøerne og Shetland og disse øers »scotisering«.¹⁰ Den kulturelle påvirkning var meget svag, begrænset til »autoriteter«, som lå uden for folkets daglige liv, og som man egentlig kun kom i forbindelse med

under unormale omstændigheder, d.v.s. kongens og Vorherres repræsentanter. Det må kunne antages, at denne »arbejdsdeling« holdt dansk for sig og færøsk for sig, så meget, at ingen del af det færøske folk blev dansk-talende, selvom færinger langt ind i dette århundrede var dansk-skrivende. Den danske »magt« var i omfang begrænset til retsvæsen, kirke og handel. Dog var den færøske indflydelse selv på disse områder meget stor.¹¹ Nok var det gamle lovgrundlag norsk og siden suppleret med danske recesser, forordninger og andre retsforskrifter; men overdommeren, lagmanden, som også var Lagtingets formand, var altid færing (bortset fra en kort periode i slutningen af 1700-tallet); han var valgt af Lagtinget og derefter udnævnt af kongen, og hans meddommere, lagrettesmændene (36 indtil 1688, derefter 48) var alle færinger. Man kan tænke sig, at det var færøske ansatte ved handelen, som udarbejdede listerne over de varer, som købmanden bestilte centralt fra København.¹²

Det traditionelle synspunkt, at Færøerne blev regeret fra Kancelliet og Rentekammeret i København, kan næppe opretholdes. Det færøske element i regeringen af landet var langt større end ofte antaget. Detaljerede undersøgelser af dette spørgsmål i islandsk-dansk sammenhæng viser til overflodighed, at de centrale myndigheder i København så godt som altid fulgte de islandske embedsmænds henstillinger. Disse havde, ligesom de færøske embedsmænd på Færøerne, deres sociale basis i den islandske storbondestand.¹³ Der er al grund til at antage, at denne regel meget godt kan overføres til også at kunne gælde for de

færøsk-danske relationer: at færingerne i alt væsentligt regerede sig selv, d.v.s. den færøske embedsmands- og bondestand (sometider med et dansk islæt) i social interaktion. Ligesom på Island fandtes der således en færøsk embedsstand »mellan kung och allmoge«. Det var denne klasse, hvis sociale basis var ejendomsret og/eller brugsret til jord, som selvstændigt formidlede og administrerede dansk centralmagt på Færøerne, og som indadtil var selve den færøske centralmagt.¹⁴

Det var en i høj grad »oplyst« klasse, og det kan nok generelt siges om det gamle færøske samfund af jordbrugere og fiskere, at det var oplyst.

I den teoretiske litteratur har man inddraget betydningen af oplysningsgraden (»literacy«) for formationen af national identitet.¹⁵ (»Oplysthed« som forudsætning i denne sammenhæng kan dog på ingen måde betragtes som en universel regel, idet nationalismen både i forrige og i dette århundrede har virket stærkest i »uoplyste« samfund.¹⁶ Herom senere). Der er i kilderne belæg for, at der på Færøerne var en lang tradition for oplysning og interesse for lærdom. I centrum for denne »dannelse« stod den latinske skole i Tórshavn. Ved denne institution, som formidlede tidernes åndelige strømninger, fik mange færøske embedsmænd (lagmænd, lagrettesmænd, sorenskrivere, sysselmænd, funktionærer ved handelen, præster o.a.) deres grundlæggende uddannelse. Andre, som kun havde deres begavelse som offer, men ingen mulighed for at studere ved universitetet, rejste hjem til deres bygder og kunne viderebringe det, de havde lært, til deres peri-

feriske bygdesamfund, så meget, at Lucas Jacobsen Debes, landprovst og rector scholae, i 1673 skriver i sit store klassiske værk om Færøerne, at »den største del af mandfolket kan læse udi bøger«. ¹⁷

Det var i hvert fald ikke almindeligt i Europa på den tid. Dette nævnes som en forudsætning for, at færingerne var i stand til at rekruttere en færøsk embedsstand til en indre færøsk administration, som var mere og andet end den danske centralmagts forlængede arm. Dette faktum må også have forbindelse med andres opfattelse af færinger – og færingers opfattelse af sig selv.

Et land og et folk

Indtil Færøerne omkring 1850 blev inkorporeret i det nye danske statssystem, var de et »land«, såvel i »den norske tid« indtil 1380 som i »den danske tid« indtil 1814 under den danske konges norske krone. Der skete gennem århundrederne ingen principiel ændring i denne opfattelse. Færøerne blev aldrig regnet for at være en norsk eller dansk provins. De havde ifølge N.F.S. Grundtvig aldrig regnet sig for at høre til andre »end sig selv«. ¹⁸ »Vort Land Færøe« er en almindelig betegnelse for Færøernes forhold til kongen i kongebreve til færingerne. I 1531 får en tysk købmand kongelige privilegier på »Landet Færø«, og samme år får den nyudnævnte færøske lagmand en streng påmindelse om at »skikke hver mand, fattig og rig, lov og ret, efter St. Oluf konges og Norges Lov«. ¹⁹ I en brev »Til undersåtterne på kongens og Norges kronens land Færø« hedder det, at landet skal holdes »ved Norges og Færøes lov og

ret«. ²⁰ En dansk centralmagt er hverken givet eller forudsat. Det er også påfaldende, at færingerne i skriftlige henvendelser fra Lagtinget til kongen aldrig omtaler sig som andet end »folk«, »folk udi Færø« eller som kronens »undersåtter« og »bønder« ²¹ – aldrig som f.eks. nordmænd eller danskere, og at de altid omtaler Færøerne som et »land«, aldrig som »øer«, bortset fra faste ordforbindelser som »Færø«, »Færøer«, »Færøerne«. Ingen norsk eller dansk brevskriver eller forfatter regnede nogensinde færingerne for andet end et folk for sig. ²²

Adskillelsen fra Norge ved freden i Kiel i 1814 gjorde ifølge en dansk retslærds udtalelser i Rigsdagen i 1850, under debatten om en ordning af Færøernes stilling i kongeriget, næppe nogen ændring i Færøernes statsretlige stilling, d.v.s. som »land« under Norges krone, som Danmarks konge havde mistet. ²³ Heri må ligge den fortolkning, at Færøerne endnu ikke var indkorporeret i den danske stat, før end visse statsretlige forhold var blevet formaliseret. Men de ældgamle færøske politiske institutioners nedlæggelse i 1816 betød elimineringen af ethvert folkeligt færøsk element fra landets styrelse og forvaltning. Amtmandseembedets oprettelse i 1816/1821 var dog mere en bestilt titel til en bestemt person; han var i virkeligheden indtil 1850 amtmand uden amt. ²⁴ Og selv gennem hele amtstiden (indtil 1940) indtog »Færø Amt« en særstilling blandt de danske amter, både m.h.t. organisation og kompetence. ²⁵ Helt fra stænderforsamlingernes tid i 1830-årene, da spørgsmålet om Færøernes (og Islands) repræsentationsform i de nye danske politiske institutioner meldte sig, og siden i

Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848-1849 og folkestyrets Rigsdag i 1849 kan man i referater og betænkninger registrere den usikkerhed, som den første generation af danske politikere følte over for rigets etniske/nationale minoriteter på Færøerne, Island og i Slesvig.²⁶ Disse emner skal berøres senere i afhandlingen.

Realitet og teori

Når der skal reflekteres over – og i denne formulering antydes begrænsningen – den færøske centralmagt og dens relationer til det færøske lokalsamfund, befinder man sig på uopdyrket akademisk jord, og dybtgående udredninger og registreringer er ikke mulige på det nuværende forskningsmæssige stadium. Engang er man dog nødt til at begynde, og i så henseende adskiller udforskningen af dette emne sig i princippet ikke fra arbejdet med andre historiske emner. Som noget generelt i færøsk historieforskning er der tale om grundforskning, som har til opgave at tilvejebringe viden, og der kan næppe rent sagligt kunne herske uenighed om, at først når man er nået frem til en solid grad af viden, kan man begynde at konstruere teorier og modeller og foretage mere avancerede kompareringer.

Der er ingen tvivl om rigtigheden i det synspunkt, at magt og beslægtede begreber er centrale fænomener i alt socialt liv.²⁷ Derfor har magtproblemerne indtaget en central plads i de senere års samfundsvidenskabelige debat, uden at man dog er nået frem til entydige begreber, definitioner og modeller. De spørgsmål, der stilles, kan alt efter analyseretningen inddeles i 1. definatoriske (forstået som kendetegn ved

selve magtbegrebet eller forskellige former for magt), 2. empiriske/kausale (om sammenhænge i den empiriske verden, f.eks. om magt er et uundgåeligt element i menneskesamfund, og om den kan begrænses og kontrolleres), og 3. normative (om hvordan man skal vurdere og regulere magtforhold ud fra værdier, idealer og politiske mål, som findes udtrykt i forfatninger og andre retsforrifter). De vil dog i dette første beskedne forsøg på en sammenhængende syntese blive betragtet under eet.

Alle disse muligheder for valg af metode til udforskningen af magt som samfundsmæssigt begreb er i sig selv et bevis for dette begrebs kompleksitet. Magten er et nødvendigt instrument i opretholdelsen af alle samfundsformer. Den får derfor også betydning i centrum-periferi sammenhæng. Det er ikke muligt at opretholde et politisk system, hverken et demokratisk eller totalitært, uden et mere eller mindre udviklet system af undertrykkelsesmidler, som kan være mere eller mindre behagelige for dem, som de skal anvendes imod. Udformningen, organiseringen og anvendelsen af dette sanktionsapparat må nødvendigvis ligge i hænderne på en gruppe, repræsentanter for en majoritet eller minoritet, som ønsker at bevare det gældende system i et eller andet interesseøjemed, som kan være egeninteresse eller spørgsmål om loyalitet – eller der kan tænkes helt andre motivationer.

En frivillig eller påtvungen aksept af sanktionsret må i sig selv tilvejebringe institutionalisering og legitimering, måske også etnisk/national homogenisering, i form af aksept af et overordnet, centralt

politisk system, som sætter grænser for lokale politiske undersystemers muligheder for udfoldelse. De kræfter, som befinder sig i spændingsfeltet for denne rivalisering om magt og handlefrihed, kan næppe være upåvirkede af faktorer som etnisk/national homogenitet eller det modsatte i centrum og periferi. Jo mere fremmede disse grupper i en samfundscirkel er over for hinanden, desto stærkere opfattes centralmagten som undertrykker og periferien/lokalsamfundet som undertrykt. Jo svagere denne følelse er, jo mindre voldsom er reaktionen; jo svagere identifikationen er mellem disse interessegrupper, desto større er udsigten til en langvarig og voldsom konfrontation.

I historisk sammenhæng kendes eksempler på denne problematiks »nation-dissolving/-destroying effect«, når den rå magts undertrykkelsesinstrumenter ikke lader sig mobilisere med samme styrke som tidligere. Ud fra sådanne tilspidsede konfrontationer er etnisk sammensatte statsdannelser blevet opløst, resulterende i ny »nation-building«. ²⁸

Historie, »opfindelse« eller indbildning?

Siden den moderne nationalismes vækkelse og formulering i slutningen af det 18. årh. og dens organisering som politisk kraft i det 19. og 20. årh., har den været det vigtigste identificerende og legitimerende instrument i etniske/nationale befolkningsgruppers krav om politisk selvbestemmelse, kulminerende med den gigantiske verdensomfattende koloniale frigørelsesproces omkring 1960. Men ligesom ved reorganiseringen af det politiske Europakort

efter 1. verdenskrig efter deisen om »nationernes selvbestemmelsesret«, bestod de nye stater sjældent eller aldrig af »rene«, »ublandede« nationer. De fleste tog med sig etniske/nationale minoriteter, som de siden nægtede de samme rettigheder, som de selv havde påberåbt sig i deres egen separationsproces. ²⁹ Tidligere politiske periferier blev centra og etablerede nye administrationssystemer til egen fordel, også i periferierne. Det kan godt være, at man kan betragte nationalismen, forstået som ideen om nationers »ret« til selvbestemmelse, som »a doctrine« ³⁰, men det er i hvert fald ikke universelt rigtigt at betragte den som »invented« ³¹ eller »imagined«. ³² En moraliserende holdning: om nationalismen er god eller ond, har ingen videnskabelig interesse. De nordiske nationer har ikke anvendt deres erkendte nationalitet til forfølgelse af andre nationer. Det er nok rigtigt, når det er blevet hævdet, at der i nationalismens væsen »is room for both the Sleeping Beauty and the Frankenstein's monster view of nationalism«. ³³ Nationalismen er vel først og fremmest »a state of mind« og en »ide«, bevidstheden om at være en nation ud fra såvel objektive som subjektive kriterier, en kulturel og politisk kraft. Den kan også retfærdiggøre sig selv som et »princip« om retten til selvbestemmelse og oprettelsen af en selvstændig stat som ultimativt formål. ³⁴ Disse to filosofiske kategorier skal berøres i anden sammenhæng. Som udelukkende rationelt fænomen ville den næppe eksistere; i hvert fald ville den ikke have andet end akademisk interesse. I de fleste tilfælde er nationalismen »upraktisk«, når man tænker på de tilhørende im-

plikationer. Uden det emotionelle element kunne nationalismen kun behandles i positivistiske og kvantitative sammenhænge og en sådan »approach« til emnet ville ikke øge forståelsen for fænomenet. Påberåbelsen af objektive kriterier for nationaliteters/nationers rettigheder ville ganske savne den kraft, som netop kendetegner det subjektive element i emnets natur. En »objektivisering« af nationalismen som historisk fænomen og forskningsobjekt, at fremstille den som en tidsindstillet historisk mekanisme ville ikke gavne udforskningen af dette immaterielle emne. Og selvom nationalismen indtil for få siden blev betragtet som død eller i hvert fald »umoderne«, har verdenshistoriske begivenheder i de sidste tider endnu engang demonstreret dens eksistens og dens iboende kraft.

Færøsk nationalisme – en foreløbig karakteristik

Færøsk nationalisme var nations-erkennende, nations-opbyggende og nations-ansvarliggørende; den blev aldrig fremmedfjendtlig, xenofobisk. Den blev integrationsskabende og passer godt ind i formlen: »The growth of nationalism is a process of integration of the masses of the people into a common political form.«³⁵ Man krævede ret til at udvikle sin egen kultur, legemliggjort i det færøske sprog. Og netop sproget har i en større sammenhæng overalt haft betydning som national identifikationsreference.³⁶ Som så mange andre steder udløste den store menneskelige, skabende kræfter i en gigantisk kulturkamp på alle samfundslivets områder i en tid med voksende integrering mellem centrum og periferi, en

homogeniserende effekt, skabt af de voldsomme økonomisk-sociale transformationer i sidste fjerdedel af 1800-tallet.³⁷ Disse måtte også få åndelige konsekvenser, både som reaktion og inspiration i et samfund, som nok var »nyt«, men dog havde stærke rødder langt tilbage i historien.³⁸

Det er naturligvis rigtigt, at nationalismen manifesterer sig på et vist tidspunkt i et folks historie, når visse ydre historiske forudsætninger er tilstede. Man kan dog ikke operere med futuriske årstal for, hvornår det vil ske.³⁹ Det ville også i sin konsekvens forudsætte en deterministisk historieopfattelse.

Det er interessant, at to nordiske historikere efter at have deltaget i seminaret »Nationalisme og national identifikation i Norden« i Tórshavn har givet udtryk for den opfattelse, baseret på selvoplevelse (her refereret med nogen liberalitet), at man skal gå hen til dem, som i deres dagligdag oplever nationalismen, for at vække interesse for den, implicit også for at forstå, hvordan den opleves og opfattes som objektiv samfundsmæssig realitet af dem, som altid har den inde på livet.⁴⁰ I hvert fald i det færøske »tilfælde« voksede nationen op organisk, som det uundgåelige identifikatoriske resultat af en homogeniserende historisk og kulturel udvikling i tusind år. Det kan kun være god, gammel »common-sense« at stille spørgsmålet: Hvad kunne færinger blive andet end færinger? Det samme spørgsmål må kunne stilles i islandsk historisk sammenhæng.⁴¹ Færingernes forudsætninger for at kunne udvikle og erkende en selvstændig national identitet (»nation-making factors«⁴²) falder

ind under en enkel og i litteraturen temmelig traditionel forklaring (fælles territorium, oprindelse, historie, kultur, sprog, religion, etc.).⁴³ Selve den geografiske faktor, i »saltvandsteoretisk« sammenhæng⁴⁴ og landets ringe udstrækning måtte tidlig skabe en meget høj grad af homogenitet. Alle traditionelle forudsætninger var tilstede. Ti-tolv danskeres tilstedeværelse kunne ikke forstyrre den naturlige gang i retning af skabelsen og erkendelsen af en færøsk folkelig egenart. Det var ikke muligt, og man har fra dansk side ikke følt det nødvendigt at etablere et totalitært dansk regeringsapparat på Færøerne ligeså lidt som på Island. I begge disse lande eksisterede de praktiske og intellektuelle ressourcer, som var nødvendige for, at disse lande blev regeret og administreret, så der fandtes ingen tvingende nødvendighed for at bringe dem under dansk »direct rule« (for nu at anvende en mere moderne imperialismeterminologi i denne atypiske sammenhæng), den store afstand og deraf følgende kommunikationsproblemer taget i betragtning. På baggrund af disse givne, ydre forudsætninger kunne der etableres, med egen inerti, et centralt styringsapparat, som også var i stand til at organisere og kontrollere en færøsk politisk administrativ tradition: en lokal administration i periferien, som næppe følte fremmed i og med at dette under-systems forvaltere var af folkets egne og levede blandt folket, sprogligt og kulturelt en del af det samme folk. Det levende sprog, talesproget, også i administrationen, var færøsk, som dertil havde den vigtige funktion at være opbevarer og formidler af hele den færøske kultur; det »døde« skrift-

sprog, dansk, kunne ikke producere nogen identifikation uden som kontrast. Klasseinteresser og klasseforskelle kunne nok skabe afstand, men det var ikke sådan, at forskellige klasser havde hver sin kultur. Nok faldt hovedstaden lidt uden for denne generalisering; det var hovedstadens folk (især de fattige), som søgte ud til periferien – ikke omvendt.

Man kan ud fra dette tale om en embedsmæssig stratifikation eller strukturel differentiering på tre niveauer: en statslig/dansk, som var fjern og abstrakt, en »landslig«/færøsk, som var mere konkret central, og som udøvede sin myndighed fra hovedstaden, og en mere konkret lokal med systemmænd og præster som exponenter før oprettelsen af de færøske landkommuner i sidste fjerdedel af 1800-tallet og vel også efter den tid.

Klasser:

Bønder fiskere og »menig almue«

Det kan herefter være passende at gøre et forsøg på at komme relationen og interaktionen mellem den centrale færøske magt og det lokale samfund nærmere.

Centralmagten er gennem hele Færøernes historie udgået fra hovedstaden Tórshavn, enten direkte fra etablerede myndigheder eller indirekte som en formidling af norske/danske magtbud. I denne sammenhæng kan man betragte hele resten af landet som periferi. Men de, som søgte Lagtinget som lagrettesmænd (ialt 36, senere 48) for at fungere som dommere og for at deltage i forhandlinger om landets almene stilling, kom fra periferien, fra lokalsamfundet. Vi ved også positivt helt fra middelalderen, at

der kom mange mennesker fra hele landet til Tórshavn i de dage, da Lagtinget var sat.⁴⁵ Af lagtingsprotokollerne fremgår det klart, at »menige almue« mødte talstærk op til tingmøderne. Der kan næppe herske tvivl om, at Lagtingets nedlæggelse i 1816 og oprettelsen af et »absolut« dansk embedsstyre på Færøerne⁴⁶, uden noget som helst færøsk element bortset fra sysselmænd og nogle præster betød en løsning af gamle centrale bånd mellem øer og bygder. Færøerne bevarede det gamle lovfællesskab med Norge, og danske love og rets skrifter blev kun gældende for Færøerne, efter at rigsmyndighederne havde indhentet den færøske myndigheds (d.v.s. amtmandens) udtalelse om deres anvendelighed på Færøerne. (Denne praksis er stort set gældende indtil for få år siden og er et bevis for Færøernes særstilling i kongeriget). De nye danske »autoriteter« kom folket kun i forbindelse med under unormale eller uønskede omstændigheder. Men handelen var central. Indtil 1830-årene fandtes der kun et handelssted, Tórshavn. Der skulle varerne hentes og føres ud til øer og bygder, og der indleverede færingerne deres egne salgsvarer i denne byttehandel; her skulle også fæstere af kongsgods (som var ca. halvdelen af landets jord) indlevere deres fæsteafgifter i naturalier. De sidste 20 år til frihandelens indførelse i 1856 var der tre andre handelssteder. Når man kan se, at der de første tre frihandelsår blev udstedt ikke færre end 104 handelsbevillinger,⁴⁷ fornemmer man omfanget af det nye »impact«, som frihandelen betød for såvel centrum som periferi.

Fiskeriet med havgående skibe ved Fær-

øerne og Island betød et helt nyt økonomisk grundlag for det færøske samfund. Færingerne købte deres første skib i 1872, og i 1906 ejede de en relativt moderne flåde på 128 skibe. I 1880 levede 41,1% af befolkningen af landbrug og 30% af fiskeri; i 1911 levede 10,4% udelukkende af landbrug og 21,3% udelukkende af fiskeri; men den største gruppe, 43,8%, var den, som var både jordbrugere og fiskere.⁴⁸ Det var den »typiske« færinger helt op til 1950-årene. Det er derfor næppe rigtigt at sige, at den færøske bonde blev fisker.⁴⁹

Færøernes økonomi og færingeres ernæring må fra de ældste tider have været baseret på en kombination af landbrug og fiskeri, suppleret med fuglefangstens muligheder; det fremgår til overflodighed allerede af det ældste arkæologiske materiale. Derfor er det heller ikke rigtigt eller dækkende at anvende termen »bondesamfund« om det færøske samfund, før frihandelens konsekvenser meldte sig. Selve definitionen indbyder til selvmodsigelser og historiske urimeligheder. Når man møder definitionen: »Et bondesamfund er et samfund, hvor flertallet av befolkningen lever direkte av jordbruk og husdyrhold...«,⁵⁰ så har det aldrig været muligt at registrere et sådant system i Færøernes historie. Ej heller er denne universelle definition historisk tilfredsstillende: »peasants... are rural cultivators whose surpluses are transferred to a dominant group of rulers that uses the surpluses both to underwrite its own standard of living and to distribute the remainder to groups in society that do not farm but must be fed for their specific goods and services in turn.«⁵¹ I det gamle færøske samfund var

der næppe noget menneske, som – direkte eller indirekte – »did not farm«; ingen del af befolkningen levede udelukkende af landbrug eller udelukkende af andres arbejde. Her befinder vi os i et udviklingsfelt, hvori Færøerne ikke, selv med den bedste vilje, vil kunne finde en historisk-logisk plads, fordi den ville være ahistorisk i færøsk sammenhæng.⁵² Der var kun ganske få store jordejere og fæstere af kongsjord i det gamle samfund, når man ser bort fra præstegårdene (som var beneficeret jord til embederne);⁵³ de verdslige embedsmænd fik først embedsgårde i første halvdel af det 19. årh., da man delte indtægterne af rovet efter nedlæggelsen af Lagtinget og lagmandsstolen. Den privatejede »odelsjord« blev delt ved arv, og det kunne også ske, at jord liggende til »kongsgårde« blev delt, omend sjældent.⁵⁴ De store bønder var alt for få til at kunne lægge navn til en tusindårig epoke i Færøernes historie.⁵⁵ De var også for få til at producere og hævde en selvstændig »bondekultur« og måtte derfor leve i stort set den samme kultur som resten af befolkningen. Desuden er betegnelsen »bóndi« på færøsk et alt andet end afgrænset socialt begreb. For at kunne blive regnet for »kongsbóndi« skulle en mand have fæstet mindst 2 mark jord (1 mark = 16 gyl-den); mange fæstere havde mindre. For at være »óðalsbóndi« skulle man eje 1 eller 2 mark jord.⁵⁶ Når det betænkes, at enkelte bønder kunne besidde (med stor variation i tid og sted) helt op til 20, 30, en enkelt helt op til ca. 50 mark, bliver det klart, at der ikke kunne være sammenfaldende klasseinteresser mellem disse sociale yderpunkter. Derimod var der ikke større forskel på

den »mindste« bonde og en person, som besad mindre end denne. Den færøske bonde var ikke »peasant« i kontinental eller f.eks. latinamerikansk forstand.⁵⁷

Homogeniserende og mobilitetsfremmende faktorer

Socialt og også geografisk homogeniserende var den færøske kulturs ypperste manifestationsform: den færøske dans, hvor alle bogstaveligt holder hinanden i hånden, høj og lav, rig og fattig, hvor alle efter evne og uden småligt hensyn til stemme efter forsangeren synger de samme lange folkeviser (»kvæði«, aldrig skrevet ned, kun bevaret i hukommelsen) vers for vers; og der var gammel tradition for, at folk, især unge, fra bestemte bygder i et område på skift besøgte andre bygder om højtiderne for at danse færøsk dans og for at besøge slægtninge.⁵⁸ Hermed måtte der opstå mange bekendtskaber, som hindrede en uønsket »indavl«. Også velstående folks brylluper samlede mange mennesker fra andre øer og bygder.⁵⁹ De forskellige »klasser« dansede ikke hver for sig. Sådanne kulturhistoriske fakta fik stor betydning som forudsætning for kulturel homogenitet og identifikation. Den færøske bonde var ikke feudaltherre eller godsejer i kontinental eller nordisk forstand. Han boede på sin gård og ledede selv alt arbejde på gården. Dette måtte moderere den klasse-mæssige afstand mellem bonde og tyende, som boede under samme tag og var nødt til at være og arbejde sammen, og andre i bygden. I hvert fald var han aldrig en fremmed. »Absentee lordism« var ukendt på Færøerne. Så hverken socialt eller kulturelt var de klasse-mæs-

sige barrierer uoverstigelige. Det betød dog ikke, at de største bønder og præsterne (som også var bønder) fraskrev sig de magtmuligheder, de havde over andre i samfundet; men kun de, som boede på store gårde med plads for mange mennesker kunne udnytte disse muligheder. Og de var relativt få.

Men bondens relative reduktion i social status var en af den nye tids sociale effekter. Arbejdskraftsproblemer,⁶⁰ nu både mænd og kvinder strømmede til fiskerierne og fiskeindustrien i de hastigt voksende store bygder og hovedstaden for at tjene rede penge, som de selv ejede, kunne ikke længere løses ved lovlige undertrykkelsesmidler som tidligere ved »trælleloven« af 1777,⁶¹ som gav bønderne ret til, ved selselmændenes hjælp, at tvangsudskrive »unyttig« arbejdskraft omkring i bygderne og byde den frem ved olai Lagting, og ved præsternes hjælp at forbyde dem ægteskab før efter fire års tjeneste på gårdene. Af samme undertrykkende karakter var også det gamle »bådsbånd«, som bandt fiskerne til bøndernes både; denne sidste foranstaltning, som går langt tilbage i tiden, er dog også blevet fortolket som en forpligtelse for dem, der havde råd til at lade bygge og holde både – og det kunne næsten kun de store bønder, som derved, i henhold til denne fortolkning – blev pålagt en »social« opgave.⁶²

Den nye tid udmærker sig ikke mindst med en stærkt forøget geografisk og social mobilitet; opløsning og integrering virkede i samme retning. Det var ikke længere givet, at søn fulgte i faders fodspor. Den store samfundsomvæltning illustreres også

af, at omkring århundredskiftet var der ca. 1000 mand ombord på skibene fra februar/marts til september/oktober. Dertil fiskede enkelte år op til et tusind færinger samtidig fra landstationer på Island.⁶³ Fangsten af saltet fisk voksede fra ca. 1.400 tons i 1885 til ca. 5.000 tons i 1900. Dertil er det sandsynligt, at fangsten fra hjemmefiskeriet med åbne både i hvert fald i nogle af årene var ligeså stor som skibenes.⁶⁴ I de fleste bygder var så godt som alle arbejdsføre mænd fiskere. Går man ud fra, at den overvejende del af dem havde stiftet familie, kan man forestille sig den gennemgribende virkning, den nye erhvervsstruktur havde også for kvinders, børns og gamle menneskers liv og hele den gamle bygdekultur. De måtte klare alt arbejde i mændenes fravær. Som noget helt nyt fik unge piger andre erhvervs muligheder end at være tyende hos bedrestillede folk; i hundredvis blev de mobiliseret til hovedstaden og storbygderne for at tage sig af den del af produktionen, som foregik på land, d.v.s. vaskning og tørring af saltfisk til klipfisk.⁶⁵ Mobiliteten havde nået et hidtil ukendt omfang. Indsættelsen af et nybygget dampskib i denne trafik i 1895, med fast og af justitsministeriet godkendt fartplan, nødvendiggjort af det nye samfunds behov for transport af varer og arbejdskraft, var en sådan revolution, at en dansk præst, som var rejst fra Færøerne samme år, i året 1900 betragtede denne forandring som den største, der var sket i de mellemliggende fem år.⁶⁶ Det var de redere og storkøbmænd (som ofte var de samme), som skulle bruge arbejdskraften ombord på skibene og i fiskearbejdet på land samt forsyne deres filialer i de

mindre bygder, som oprettede og drev den nye kysttrafik. Fra 1860-årene var der åbnet skibsruter, danske og norske, mellem Færøerne, Island, Skotland, Norge og Danmark. Den største af de færøske købmænd og redere (som ejede 30 skibe og 20 handelsfilialer) købte dampere til at transportere klipfisken til Spanien, hvorfra de vendte tilbage med salt.⁶⁷ Hermed var der åbnet helt nye forbindelser med omverdenen.

Mobilitet som integrerende faktor

Mobilitet er også en forudsætning for befordring af tanker og ideer og er derfor nøje forbundet med kommunikationsfaktoren, som homogeniserende incitament.⁶⁸ Det samme må gælde for introduktionen af den nye pengeøkonomi til afløsning af naturaløkonomien i det gamle samfund. Den kan registreres i et voksende antal konti og indsat kapital i Færø Amt's Sparekasse (oprettet i 1832): I 1873: 32.400 kr. fordelt på 291 konti; 1906: 478.500 kr. fordelt på 1.527 konti.⁶⁹

Også det kraftigt voksende befolkningstal var med til at sprænge rammerne om det gamle samfund. Folketallet på Færøerne er omkring 1600 blevet vurderet til ca. 3.500 mennesker.⁷⁰ I 1801, da den første officielle folketælling fandt sted, var det kun vokset til 5.265; i 1840 var tallet 7.313, i 1850 8.137, i 1860 8.922, i 1880 11.220, i 1901 15.230, i 1911 18.000 mennesker.⁷¹ Folketallet blev således næsten 3-doblet i løbet af århundredet og næsten fordoblet i århundredets sidste halvdel. I og med at befolkningstallet voksede langt ud over det, som der var brug for som arbejdskraft inden for »trællelovs«- og bådsbåndssystemet, og at

samfundets økonomiske og sociale struktur undergik gennemgribende ændringer, blev disse institutioner umulige at administrere, samtidig som nye sociale og politiske tanker gjorde disse undertrykkelsesforanstaltninger mere og mere anakronistiske og ikke mindst imod liberalistisk tænkning og ånden i det begyndende »folkestyre« om borgerlige rettigheder, som de var udtrykt i selve Grundloven af 1849. De blev da også gradvis ophævet i 1840- og 1860-årene.⁷² Mænd blev i stand til at bygge egne huse til deres egne familier; at gifte sig ind hos svigerforældrene blev mindre almindeligt. Mange fiskere blev skippere og »bedstemænd«, og mange blev ejere af deres skibe, alene eller sammen med andre, især købmænd.

På trods af det voksende befolkningstal, og nok også på grund af det, blev den sidste fjerdedel af det 19. årh. en periode med fremskridt på alle samfundslivets områder, samtidig som dette tidsrum blev den formative periode i færøsk nationalbevidsthed. Kun den store forbedring i levestandard kan forklare, hvorfor færingerne ikke var med i den store udvandring fra de skandinaviske lande og Island til Amerika i samme tidsrum. I tidsrummet 1840-1910, da befolkningstallet voksede fra ca. 7.000 til ca. 18.000, udvandrede kun ca. 600 færinger, fra 1870 til 1910 ca. 570.⁷³ Det er tankevækkende, når man ved, at der fra Island emigrerede omkring 15.000 mennesker til Amerika. Befolkningstallet på Island voksede kun fra ca. 47.000 i 1801 til ca. 78.000 omkring 1900. På grund af udvandringen faldt befolkningstallet mellem 1880 og 1890.⁷⁴ Også den økonomisk-sociale og

demografiske udvikling på Shetland i dette tidsrum viser en helt anden udvikling. I 1774 var befolkningstallet på Shetland omkring 17.000 (mod noget over 4.000 på Færøerne). Shetlændingene var færingernes læremestre i havgående fiskeri. Så tidligt som i 1821 fiskede 24 slupper fra Shetland i færøske farvande, i 1829 var tallet nået op på 80. I 1857 fiskede 17 shetlandske skibe ved Færøerne, i 1859 var der 30 (plus 23 engelske). I 1839 var en delegation fra Færøerne, med den progressive amtmand Pløyen i spidsen, på Shetland for at studere det som for færingerne var moderne fiskeri. Men samtidig oplevede de fattigdom og klasseforskelle af dimensioner, som var helt ukendte på Færøerne.⁷⁵ Den økonomiske udvikling og befolkningsudviklingen på Shetland var den diametralt omvendte sammenlignet med udviklingen på Færøerne.

Omkring 1800 boede der ca. 21.000 mennesker på Shetland (jfr. ca. 5.000 på Færøerne), i 1860 ca. 40.000 (mod ca. 9.000 på Færøerne). Omkring 1900 var befolkningstallet faldet til ca. 27.000; da boede der noget over 13.000 mennesker på Færøerne. I ti-året mellem 1871 og 1881 udvandrede 4.640 personer fra Shetland. Denne ulige udvikling fortsatte, så at befolkningstallet på Shetland i 1971 var 17.500, på Færøerne ca. 44.000. Udviklingen illustreres også ved størrelsen af den shetlandske fiskerflåde. I 1864 fiskede 107 slupper (»smacks«) fra Shetland. Fra 1880 begyndte man at sælge skibene; i 1896 var der 24 tilbage, i 1899 7. I 1908 solgte shetlændingene deres sidste slup – til Færøerne.⁷⁶ Shetlændingene gav op, netop som

færingerne havde startet deres økonomisk-sociale revolution, som også fik dybtgående konsekvenser for alle andre områder af færøsk samfundsliv.

Isolationen som myte

Færøernes mere eller mindre totale isolation fra omverdenen har længe været en sejlvet myte, som er gået igen i næsten alt, som er skrevet om Færøernes historie. Men hverken privat eller kongelig monopolhandel kunne dog hindre kontakt (hverken lovlig eller ulovlig) med verden udenfor og påvirkninger derfra. Tidens åndelige strømninger formidledes gennem Latinskolen i Tórshavn og universitetet i København, og fra ca. 1800 til dels også gennem færinger, som havde sejlet ude i den store verden, f.eks. reformationstanker, ortodoksi, pietisme, merkantilisme, fysiokratisme, oplysningstid, amerikanske og franske revolutionstanker, romantik, demokrati, skandinavisme og efterhånden også diverse politiske -ismer. De materielle impulser og moder formidledes gennem handelen. Den traditionelle forestilling om Færøernes isolation og om en prolongeret middelalder præcist dateret til at have overvintret til den 31. december 1856 har aldrig kunnet påvises eller sandsynliggøres ud fra kilderne. I listerne over handelsvarer kan det ses, at moderne i klædedragt for kvindernes vedkommende var de samme i de færøske bygger som i Hamburg, Lübeck og Amsterdam og sandsynligvis også i Bergen og København. I 1766 skriver en færøsk lagmand: »Færø er nu omstunder meget forandret fra forrige tider. Den idelige omgang med danske og adskillige fremmede som bor i

landet, forvolder, at man affekterer fremmede moder, både i klædedragt, mad og drikke og andre tilfælde. Ja, var evnen som viljen, var sandelig Færø ligeså forfængelig en nation som nogen anden. Herudover er meget, som man aldrig før har drømt om, blevet til lutter nødvendigheder...⁷⁷ Sådanne betragtninger er ikke tegn på isolation og tidens stilleståen. Isolationsmyten er da også blevet grundigt dementeret på videnskabelig basis.⁷⁸

»Høj-« og »lavkulturer« som nationalismens forudsætninger

Som tangeret tidligere har man i teoretisk litteratur henvist til graden af oplysthed (»literacy«) som forudsætning for formationen af national identitet. Formålet skulle være en bevidst politik fra den centrale magts side gående ud på at skabe kulturel uniformering af centrum og periferi for at kunne tilfredsstille industrisamfundets behov for ensartethed. Derved skulle der opstå en »højkultur«, hvori der skulle opstå nationalistiske bevægelser som det tilbagestående perifere samfunds reaktion mod det centrale industrisamfunds dominans.⁷⁹ Det er også blevet hævdet, at bogtrykkerkunstens opfindelse og udbredelsen af bøger på folkesprogene (i modsætning til tidligere på latin for et yderst begrænset gejstligt publikum) skulle have haft betydning for udbredelsen af ideer, også nationalistiske ideer.⁸⁰ I denne sammenhæng må vel sådanne færdigheder betragtes som formidlende kommunikationsfaktorer.⁸¹ Det er uden tvivl vanskeligere at formidle ideer i et illitterært samfund end i et oplyst, så denne faktor skal nok ikke undervurderes.

Men at læsefærdighed, oplysning, højkultur og industrialisering skulle være nødvendige forudsætninger for nationalismens opståen i en etnisk gruppe går direkte imod alt, hvad vi ved om dette historiske fænomen i sidste og i dette århundrede. Som det er blevet påvist i et gensvar til denne teori, var grækerne analfabeter, da de omkring 1830 rejste oprørsfanen mod tyrkerne, og industrialisering var et aldeles ukendt begreb for dem. Det samme kan siges om tyrkerne og folk på Balkan og i Syd- og Østeuropa.⁸² På Island fandtes der nok en »højkultur«, men der var ingen ændringer sket i samfundets økonomisk-sociale grundlag, da nationalismen vågnede der.⁸³ Og blandt de folk uden for Europa, hvor nationalismen har virket stærkest siden slutningen af 1950-årene, var det ikke »højkultur« og industrialisering, men analfabetisme og økonomisk underudvikling, som var den mest generelle fællesnævner.⁸⁴

Det må dog tilstås, at Gellners tese, med alle mulige modifikationer, passer lidt bedre ind i det »non-generelle« færøske mønster end i mange andre sådanne mønstre. Man står her i det uregerlige og undefinerbare felt mellem det, som man vælger at præsentere som det universelle og det unike – på såvel abstrakt som på konkret niveau. Det er nok en historisk sandhed, når det er blevet sagt: »The growth of nationalism is a process of integration of the masses of the people into a common political form.«⁸⁵ Men denne proces kan påviseligt opvise meget forskellige udviklings- og manifestationsformer, og det er ikke sikkert, at nationalismens endelige og nødvendige konsekvens er statsdannelse; der findes

også andre politiske former. Det færøske hjemmestyre, etableret på grundlag af en erkendt og anerkendt nationalitet, er vel også »en politisk form«. ⁸⁶

De store økonomisk-soziale transformationer og innovationer omkring den tid, da nationalbevægelsen fik sit gennembrud, er tidligere påvist, og disse måtte få kulturelle og kulturpolitiske konsekvenser. Og mens færingerne både i ældre og i nyere tid i almindelighed var blevet betragtet som et oplyst folk af adskillige færøske og fremmede autoriteter, ⁸⁷ havde man i sidste fjerdedel af århundredet fået en kulturel og intellektuel elite som et af produkterne af den nye tid. Man kan virkelig fra omkring 1800 påvise et »oplyst miljø«, en »højkultur«, i og uden for hovedstaden; den havde ikke nogen forbindelse med ændringer i samfundets basis, men havde rødder tilbage til oplysningstiden og Latinskolen, selv efter dens ophør. Det forudsatte uddannelse, og man kan registrere den voksende interesse for alt, hvad der betragtedes som specielt færøsk: det færøske sprog og den gamle mundtlige tradition, som det var bærer og bevarer af. Men ved udgivelsen af de første bøger på færøsk i 1820- og 1830-årene savnede man en normaliseret skriftform til afløsning af den fonetiske, som Svabo havde konstrueret til eget brug.

Det blev en ung teolog af en af landets mest ansete embedsslægter og med slægtsmæssige og intellektuelle forbindelser til det oplyste miljø, V.U. Hammershaimb, søn af Færøernes sidste lagmand (senere præst og provst på Færøerne), som skabte det moderne færøske skriftsprog og en færøsk grammatik omkring 1850. ⁸⁸ Dermed

var der skabt helt andre muligheder for alt arbejde med færøsk kultur end tidligere. Det nye skriftsprog var baseret på etymologisk grundlag og kunne derved også synligt illustrere færøsk som et nordisk sprog.

Færøerne bliver dansk politisk problem

Oprettelsen af politiske institutioner i Danmark fik betydning for såvel Færøernes forhold til Danmark som færingers opfattelse af sig selv som folk. Mens man i Danmark begyndte opbygningen af det nye demokratiske system med udgangspunkt i lokalsamfundet – med de rådgivende provinsialstænder i 1830-årene, kommuner og amtsråd omkring 1840, Den grundlovgivende Rigsforsamling i 1848, sluttende med Danmarks Riges Grundlov og den folkevalgte Rigsdag i 1949 – så var rækkefølgen den modsatte for Færøernes vedkommende. Færøerne fik aldrig egne repræsentanter på Roskilde stænderforsamling, men var repræsenteret af kongeligt udnævnte tidligere danske embedsmænd på Færøerne, først sammen med Island, derefter alene (efter det islandske Altings genoprettelse i 1843). Færingers ønske om en egen stænderforsamling blev afvist med den begrundelse, at »Færøerne, som ikkun udgør ca. 7000 individer... udelukkende af simple for højere dannelse blottede almuesfolk«, ikke ville være i stand til at opretholde en sådan institution. ⁸⁹ Som antydning er dette imod alt, som man ved om færingers oplysningstrin. Netop på stænderforsamlingen i 1844, hvor et regeringsforslag om at oprette et dansk skolevæsen på Færøerne blev diskuteret, udtalte repræsentanten for Færøerne (en forhenværende

dansk sorenskriver), som var imod forslaget, som sin erfaring, »at den færøske almue i åndelig udvikling fuldkommen kan sættes ved siden af, ja, turde måske endog i en vis henseende sættes over den danske almue«. ⁹⁰ Færøerne var heller ikke repræsenteret af færinger på Den grundlovgivende Rigsforsamling, ligeså lidt som i den første Rigsdag, der i 1850 bestemte, at Færøerne også skulle omfattes af Grundloven, som blev tinglyst på Færøerne i slutningen af samme år. Først året efter, i 1851, da det overordnede danske system var færdigt, fik færingerne mulighed for at vælge en repræsentant til hvert af Rigsdagens to kamre, Folketing og Landsting. Her fik de mulighed for at være med i udarbejdelsen af forslaget om oprettelsen af et færøsk rådgivende amtsråd og øvede her stor indflydelse ved at hævde Færøernes geografiske og historiske særstilling i riget; f.eks. fik den nye institution navnet Lagting og fik som det eneste danske amtsråd lovinitiativ. ⁹¹ Lagtinget blev ikke »et så vanført foster«, som Færøernes første politiker, folketingsmand og lagtingsmand, juristen Niels C. Winther, ⁹² havde frygtet ⁹³, skønt det »embeds-aristokratiske« element viste sig derved, at amtmand og provst ex officio var medlemmer af tinget (til 1923), den første som formand. Det gamle princip fra 1821 om at almindelige danske love først kunne træde i kraft for Færøerne, når regeringen hos amtmanden havde forhørt sig om deres anvendelighed her, blev opretholdt, nu dog ikke positivt, men negativt formuleret. I en skrivelse fra justitsministeriet i 1855 blev det fastslået, at »de af Rigsdagen vedtagne og af kongen stadfæstede love også er

gældende for Færøerne, når der ikke i loven findes nogen udtrykkelig bestemmelse om det modsatte.« ⁹⁴

Ordningen og indretningen af Færøernes stilling i det nye demokratiske rige gik ikke den logiske vej (som i Danmark) fra det lokale til det centrale, men blev udarbejdet og gennemført, uden nogen form for folkelig færøsk consensus, fra oven – fra et statsligt (Rigsdag) til et »landsligt« plan (Lagting) og derefter på et lokalt plan med »Lov om de færøske Landkommuners styrelse« af 1872. ⁹⁵

Diaspora-syndromet

Det var blandt den nye tids intellektuelle elite, at den færøske nationalisme opstod, d.v.s. blandt de færøske studenter i København. ⁹⁶ Dens gennembrud i en »diasporagruppe« ⁹⁷ har mange paralleller til beslægtede bevægelser i tilsvarende miljøer: de norske studenter i slutningen af det 18. årh., de islandske studenter i 1830- og 1840-årene, de grønlandske studenter (og andre uddannelsessøgende) i 1960-årene og asiatiske og afrikanske studenter i deres respektive »moderlande«. Det var måske nødvendigt »at rejse ud for at komme hjem«. ⁹⁸

Færøske studenter »Fremdheitsoplevelis« ⁹⁹ i København kan spores tilbage til omkring midten af 1600-tallet, da en ung færøsk teolog skriver »en liden beskrivelse over mit fæderne land ferøer«. ¹⁰⁰ Omkring et århundrede senere skriver en tidligere færøsk juridisk student i København, på det tidspunkt Færøernes lagmand, to bøger om færøske forhold – i fysiokratisk ånd. Den første (om agerdyrkning og kornavl) lod han udgive under pseudonymet »En Patri-

ot«. ¹⁰¹ I den sidste (om handelen) omtaler han færingerne som »en Nation« ¹⁰². Det synes at være første gang, en færing bruger dette udtryk om sit folk, og denne manifestation falder kronologisk godt ind i nationalismens generelle udviklingshistorie. ¹⁰³ Endnu nærmere følelsesladet fremstår identifikationen 10-15 år senere i J.C. Svabos store topografiske værk om Færøerne. Som barn af oplysningstiden havde Svabo studeret naturhistorie og økonomi ved universitetet, men han var tillige sprogligt interesseret. I sin økonomisk betrængte situation bekender han i sit værk: »... jeg [kan] dog ikke nægte, at de timer, jeg kunne have tilovers fra de vigtigere sysselsættelser, blev, under bedre vilkår, helligede mit fødeland for at udvikle, såvidt det stod i min magt, mange ting, som der endnu er hyllede i nat og mørke...« ¹⁰⁴

Oplysningsmandens forenede sentimentalitet og pragmatisme fornægter sig ikke i Svabos vurdering af det færøske sprogs stilling og muligheder. Han fandt det så »fordærvet«, at det næppe ville kunne »bringes tilbage til sin første renhed«, selv ved at »bringe de manglende gamle nordiske ord tilbage; udrydde de nye og fordærvede, give sproget, om ikke en ny ud-tale, så dog en ny ortografi...«. Hans konklusion bliver derfor at »stræbe efter at befordre det danske sprogs indførsel«. ¹⁰⁵

Svabos dystre spådom om det færøske sprogs fremtid gik dog ikke i opfyldelse – ikke mindst takket være det arbejde, han selv gjorde for færøsk sprog og kultur og den tradition for oplysning og interesse for lærdom, der blev skabt med ham. Det var omkring Svabos person, det før omtalte

»oplyste miljø« i Tórshavn havde sin oprindelse, efter at han i året 1800, skuffet og fattig, var vendt hjem til sit »fødeland«. ¹⁰⁶ Det er tankevækkende, at alle de tre her citerede personer havde været elever i Latinskolen i Tórshavn. En af miljøets kendteste eksponenter, præsten og kulturpersonligheden J.H. Schrøter, ¹⁰⁷ som bl.a. gjorde de første forsøg på at oversætte bibelske tekster til færøsk, og som regnede sig for Latinskolens sidste elev, skrev i 1828 en bedrøvet afhandling om Latinskolens betydning og savnet af en sådan institution (efter 1794) konkluderende med en appel om dens genoprettelse. ¹⁰⁸ Pastor Schrøter vidste nok hvad han mente, da han skrev: »Såvel udenlandske som danske lærde blev i det 17. årh., ved den næsten i alle sprog oversatte beskrivelse over Færøerne af Lucas Debes's Færoa reserata, underrettede om: at en latinsk skole eller lærd skole var funderet i Thorshavn...« ¹⁰⁹ Dette miljø eksistens var en uddannelsesmæssig og intellektuel forudsætning for den færøske nationalismes fremkomst og gennembrud senere i århundredet. ¹¹⁰

Færøsk oplysthed og københavnsk studentikose

I det romantiske færøske studentermiljø i København blev forestillinger om en færøsk oprindelig og middelalderlig »grandeur« dyrket og dens forfald begrædt med alle de nostalgiske karakteristika, som kun »Fremdheit« kan forklare. Der skabtes i digte og taler en historisk mytologi, som indgik i den senere nationalistiske ideologi som baggrund for kulturelle og politiske ønsker og krav. ¹¹¹

De begavede og idealistiske unge mænd, som skålede for »moderland« og »modersmål« og ville ofre alt for »fødelandet«, selv livet, og som brugte en til dels misforstået historie som baggrund for de nye overbevisninger, havde forbindelser til latinskolemiljøet, direkte eller indirekte. Det kan påvises personligt og slægtsmæssigt.

Det var inspirationen fra dette miljø, som havde stået bag oprettelsen af Færø Amts Bibliotek i 1828. Savnet af et bibliotek føltes særlig stærkt i de oplyste kredse i den nye tid. Men allerede Latinskolens lærere og disciple havde følt savnet. J.H. Schrøter skriver i sin afhandling om Latinskolen, at det var en »hovedmangel, at intet bibliotek fandtes ved skolen, ej heller i hele landet«. ¹¹² Det var sekretæren for Det kongelige nordiske Oldskriftsselskab, C.C. Rafn, som var hovedmanden bag oprettelsen af biblioteket (og inspiratoren bag udgivelsen af de første færøske bøger) med råd og fremskaffelse af store boggaver, så at biblioteket allerede i 1836 ejede en bestand på 3.600, i 1856 5.000 bind. ¹¹³ Bibliotikar var en af miljøets hovedpersoner, den intellektuelle altnuligmand, amtssekretær Jens Davidson, medlem af Oldskriftsselskabet. ¹¹⁴ Bibliotekets betydning kommer klart til udtryk i et takkebrev til Rafn, hvori Schrøter skriver: »Jeg kan iøvrigt ikke undlade at takke Dem... for Deres goddædige omsorg for mine landsmænds oplysning... Deres omhu for vort bibliotek og sprog har vakt en almen ånd, der allerede viser påfaldende frugter...«. ¹¹⁵

Den samme kreds sammen med den nye generation af danske embedsmænd stod bag oprettelsen af Færø Amts Sparekasse i

1832 (som især fik betydning efter 1856, da monopolhandelen i Tórshavn, som også havde fungeret som opbevarer af penge for folk, blev nedlagt) ¹¹⁶ og Realskolen i Tórshavn i 1861 (oprettet i henhold til løfteparagraf i 1854-loven), som i færøsk relativ sammenhæng var en eliteskole; for efter et mislykket forsøg på at indføre et ordnet og m.h.t. indhold ambitiøst dansk skolevæsen i 1845, ¹¹⁷ som blev afskaffet i 1854, ¹¹⁸ gik Færøerne en skoleløs tid imøde (bortset fra Tórshavn, som havde en lang skoletradition), til Lov om de færøske Landkommuners Styrelse trådte i kraft i 1872; den påbød de nye »forstandskaber« at drage omsorg for, at alle børn over syv år fik »den nødvendige undervisning«. ¹¹⁹ Den lakoniske paragraf i kommuneloven om undervisning henviste til en kommende kongelig anordning, som nærmere skulle fastsætte undervisningens indhold. Den kom først i 1912, og fastslog i sin berygtede paragraf 7, at undervisningssproget i de færøske skoler skulle være dansk ¹²⁰ – stik imod alt det, som nationalbevægelsen havde stået for; faktisk var dette en tilbagevenden til situationen før den nationale bevægelses gennembrud, en reaktion imod bevægelsens hovedformål: at hævde det færøske sprogs rettigheder i kirken, skolen og retten.

Disse ambitioner og aspirationer var mindre i 1912, end de havde været siden »julemødet« i 1888 og ikke mindst siden året 1900, da den gamle Hammershaimb tilfreds kunne skue tilbage over sit værk og erklære, at »den færøske tunge er løsnet«; ¹²¹ færøsk var blevet et litterært sprog i såvel bunden som ubunden form, og der udkom to aviser på færøsk. ¹²² Alle færin-

ger, uanset politisk standpunkt, var blevet enige om, at færingerne var en nation. Det var om konsekvenserne af denne erkendelse, den nye politiske strid opstod, fra 1906 organiseret i et radikalt parti, Selvstyrepatriet («Sjálvstýrisflokkurin»), ledet af Jóannes Patursson, som i 1903 historisk og nationalt udførligt havde udformet partiets ideologi,¹²³ og et konservativt parti, Samhørighedspatriet («Sambandsflokkurin»); det første ville, på baggrund af gammel historisk tradition, føre den nationale bevægelses idealer over på det politiske område, med større myndighed overført til Lagtinget og større ret for det færøske sprog i det færøske samfund, mens de sidste ville holde igen ud fra betænkeligheder om de politiske og dermed også økonomiske konsekvenser af et mere løst forhold til Danmark; de agiterede for, at færingerne kunne hævde deres nationalitet inden for en større politisk helhed, d.v.s. som et amt i Danmarks Rige, men at man var nødt til at ofre nogle af ambitionerne på tryghedens alter. Hermed var grunden lagt for færøsk politik i det 20. årh.¹²⁴

I mange henseender havde de forskellige grupper i nationalbevægelsen misforstået eller i hvert fald talt forbi hinanden. Interessante i den forbindelse er disse ord, skrevet i 1894 af en af den tidlige nationalbevægelses ledende personligheder, senere politiker i den konservative gruppe, lærer og lagtingsmand Joen Poulsen: »Vi er nationalt set hverken nordmænd, islændere og endnu mindre danskere, vi udgør et eget folk for os selv, vi er færinger... Vi indtager altså en dobbeltstilling. Vi er færinger og ikke danskere, nationalt talt! Vi er en del af det

danske folk, politisk talt!... Når vi taler eller skriver fra et nationalt standpunkt og hævder, at vi ikke er danskere, opfattes det let som politisk separatisme; når det fra et politisk synspunkt hævdes, at vi er danske, opfattes det som et angreb på vor nationalitet.« Denne kloge mands opfordring til debatdeltagerne om altid at gøre det klart, hvad de i denne sammenhæng mente,¹²⁵ fik ingen virkning, selvom den kunne have bidraget til større klarhed i debatten.

Organiseret oplysning

Bygdeskolerne, som blev oprettet i 1880-årene, fik ingen betydning for den færøske nationalismes gennembrud. I så henseende kom de som et »post festum«, også Færøernes Seminarium, oprettet i 1870 med det formål efter to år at have uddannet de første lærere til det nye nu påbudte almene undervisningsvæsen. Men fra 1890-årene var skolelærerne en avantgarde i nationalbevægelsen – og langt ind i det 20. årh.

Realskolen uddannede nok rekrutterne til en intellektuel eller akademisk elite. Denne var intellektuelt, men også i høj grad socialt udvalgt, især for deres vedkommende, som var privilegerede til at fortsætte deres studier ved universitetet i København. Alligevel findes der i kilderne intet, som tyder på, at disse unge følte sig bedre eller finere end andre. Den nye nationalistiske fællesskabsfølelse måtte vel omfatte alle færinger for at være ægte.

Det kan ud fra kilderne bevises af tilkendegivelser fra ledende personligheder i den senere nationale bevægelse, at færøske skoleelever i Realskolen oplevede deres første nationale refleksioner som en forun-

dring over at befinde sig i et fremmed miljø, hvori al undervisning foregik på dansk, selvom disse drenge aldrig havde talt andet end færøsk, og selvom en færøsk grammatik og retskrivning og en del færøske tekster nu eksisterede. De lærte der »børnenes fædrelandshistorie«, som var danske børns Danmarkshistorie, danske »fædrelandssange«, som føltes fremmede og intetsigende eller direkte provokerende, dansk sprog og dansk geografi – men intet om deres eget land og deres eget folk. Den færøske nationalbevægelses første leder, Rasmus Efferse, landbrugskonsulent og digter og »samfundsmenneske« i bredest mulig forstand, skrev senere i en af de første nationale artikler i den færøske avis under overskriften »Vor Nationalitet«, underskrevet »En Færing«, disse linjer om sin oplevelse som begavet færøsk dreng at sidde i den danske Realskole i Tórshavn, hvor selv de vellidte færøske lærere skulle undervise deres færøske elever på dansk:

»Det er med blandede følelser, jeg kalder mig en færing. Min stolthed over at stamme ned fra de gamle forfædre... dæmpes ved tanken over den nedværdigelse, der er overgået os, idet nemlig de, som har været rådende over øerne i de sidste århundreder, ikke har anset os værdige til eget kirke-, skole- og retssprog... Mig forekommer det i højeste grad nedtrykkende, at modersmålet bliver tilsidesat i skolerne her på Færøerne... Når vi i sangtimerne lærte de begejstrede sange om modersmålet, f. eks. »Modersmålet er hjertets sprog... det alene i mund og bog kan vække et folk af dvale«, da kunne dette ofte for de mere tænkende

færøske elever give anledning til vemodige betragtninger om vort modersmåls forfald...«¹²⁶

Han har formodentlig næppe været den eneste, der kunne henfalde til sådanne tanker. Nu, 20 år senere er denne studerede mand kommet til følgende konklusion:

»Nu er det på høje tid, at alle færing, som agter og ærer det fra fædrene nedarvede, slutter sig sammen og sætter sig til modværg mod dem, som vil tilføre os fremmede sæder og skikke og derved bevirker, at vi vansmægter og før eller senere slettes ud af nationernes tal.«¹²⁷

Det fremgår helt klart af kilderne samt af kronologien og persongalleriet i nationalbevægelsen hjemme på Færøerne, at inspirationen kom fra studentermiljøet i København. Ikke mindst blev de nye »fædrelandssange« derfra en vigtig del af nationalbevægelsens følelsesmæssige ammunition.¹²⁸

Det nationale gennembrud på Færøerne
Ligesom gennembruddet i København nøje kan dateres til det færøske studentermøde på Regensen i København den 26. februar 1876 og derefter med dannelsen af »Føringafelag« (Færingeforening) i København i 1881, således blev det dramatiske møde i Lagtingshuset 2. juledag 1888, efter en livlig debat i landets eneste avis, »Dimmalætting« (hvis oprettelse i 1877 og funktion som kommunikationsbærer i debatten omkring den nationale identifikationsproces ikke kan overvurderes) og dannelsen af

»Føringafelag« på Færøerne 6. og 27. januar 1889 en epokegørende begivenhed i Færøernes nyere historie. Foreningen havde to hovedprogrampunkter: »1. At få Færøernes sprog til ære,« og »2. At få færinger til at holde sammen og at gå frem i alle henseender, så at de kan klare sig selv.«¹²⁹ Året efter begyndte udgivelsen af det første færøsk-skrevne blad »Føringatíðindi«. Både foreningen og bladet fik stor tilslutning.¹³⁰ Efter dette møde, som er udførligt refereret på dansk i avisen,¹³¹ var det »vedtaget« og akcepteret, at færingerne var en nation, et spørgsmål, som man iøvrigt aldrig tidligere havde fundet det nødvendigt at diskutere på Færøerne, men som måske var mere påtrængende og nødvendigt i det udlændige færøske miljø i København. Psykologisk var der skabt et nyt udgangspunkt for færøsk samfundstænkning og politik. Ingen politiker kunne erklære sig lige gyldig over for de nye tanker om sådanne nu centrale emner som »Modersmål og Nationalitet.«¹³² Man måtte være for eller imod. Som en tredje part stod de danske embedsmænd på Færøerne – danskhedens yderste forposter, støttet af enkelte, men ganske få færinger, ængstelige og på vagt over for tendenser, som i sin konsekvens kunne aggrave katastrofen fra 1864. De sad ifølge en dansk præst på Færøerne (som helhjertet støttede den nationale bevægelse og var æresmedlem af »Føringafelag«) »udenfor det hele, som ved et bord for sig selv... Afskårne fra moderlandet, rykket op med rode, omplantet i fremmede forhold, [hvor de] må... holde livet, som de kan bedst.«¹³³ Deres hovedargumenter var dog ikke i begyndelsen politiske; de var mest at opfatte

som advarsler til færingerne selv, om at de nationale ambitioner især m.h.t. det færøske sprogs anvendelse og muligheder i kirkerne og skolerne og i samfundslivet iøvrigt ville føre til åndelig isolation og stagnation. Disse embedsmænd var i høj grad selv nationale; men de kunne ikke forstå, at færinger kunne være anderledes nationale end de selv. Enkelte af den færøske nationalbevægelses ledere blev beskyldt for at være danskerhadere og »separatister«, og det blev forsøgt at kaste et skær af landsforræderisk virksomhed over bevægelsen og dens ledere, især kongsbonde Jóannes Patursson fra Kirkjubøur, landets gamle bispesæde med alle tænkelige historiske traditioner og forpligtelser, som Jóannes Patursson var opdraget til at føle, og som dannede hele baggrunden for hans livslange gerning i færøsk selvstændighedspolitik.¹³⁴ Embedsmændenes fremgangsmåde og fremstilling af nationalbevægelsen forbitrede de dansk-færøske forhold på Færøerne og senere generelt forholdet mellem Færøerne og Danmark.¹³⁵ I Danmark vidste man ikke meget om den nye bevægelse, bortset fra højskolekredse, som ligefrem støttede og inspirerede de nationale kredse omkring en »folkelig bevægelse«.¹³⁶ Den var i hvert fald på det tidspunkt meget moderat i sine fordringer. Der fandtes i den begyndende selvstyrebevægelse ikke noget »krav« om ændringer i Færøernes statsretlige stilling i riget – kun et ønske om større bevægelsesfrihed, nationalt og praktisk betinget. Modstandernes påstande om, at selvstyrepartiets reelle mål var »løsrivelse« og »indlemmelse i en anden stat« var direkte urigtige beskyldninger

ud fra alle foreliggende kilder til denne problematik.¹³⁷

National ide og nationalt princip

Omkring 1900 var den nationale ide gennemført og akcepteret, mens det nationale princip konsekvens stod tilbage at effektuere.¹³⁸ Et halvt århundrede senere, med Danmarks besættelse den 9. april 1940 og afbrydelsen af al forbindelse mellem Færøerne og Danmark, blev Færøerne – under britisk besættelse – nødt til at regere sig selv. Lagtinget vedtog den 9. maj 1940 »Bestemmelser om en midlertidig Styrelsesform paa Færøerne« (som forblev i kraft til den 31. marts 1948).¹³⁹ Ifølge den var alt politisk og administrativt ansvar for landets styrelse, i hvert fald midlertidigt, lokaliseret på Færøerne. Denne realitet, sammen med det økonomiske »boom« under krigen er baggrunden for den voksende tilslutning, selvstændighedspolitikken fik blandt vælgerne. Den nye fusion af størstedelen af det gamle Selvstyreparti under Jóannes Paturssons ledelse og en ny til dels erhvervsorienteret nationalistisk politisk formation, »Fólkaflökkurin« (Folkepartiet), manglede i krigsårene kun een stemme i at have absolut flertal i Lagtinget.

Færingerne var på vej hen imod det nationale princip. Efter krigen ønskede et stort flertal i Lagtinget en betydeligt højere grad af selvstændighed og national anerkendelse end den gamle amtsstatus. En epoke var forbi. Mest radikalt var Folkepartiet, som ønskede et tilhørsforhold til den danske krone uden for Grundloven, i lighed med den islandske selvstændighedslov af 1918, hvorved Island blev en stat i per-

sonalunion med Danmark, og de britiske dominions. Ellers var tanken om oprettelsen af en selvstændig færøsk stat første gang fremsat i midten af 1920-årene; den havde kun fået tilslutning fra en meget begrænset nationalistisk kreds.¹⁴⁰

Det er i denne sammenhæng interessant, at man aldrig i færøsk politisk debat i det 20. årh. har diskuteret spørgsmålet, om færingerne var en nation eller ej. Det spørgsmål var allerede afklaret i nationalbevægelsens første tid. I den politiske debat var selve emnet, hvordan man bedst kunne sikre den erkendte færøske nation et åndeligt og materielt eksistensgrundlag, og striden stod i virkeligheden om to »løsninger«: større myndighed og ansvar til færingerne selv eller de stærkest mulige politiske og økonomiske forbindelser med Danmark uden derved at opgive sin nationalitet.¹⁴¹ Det gjaldt først og fremmest praktiske spørgsmål; men naturligvis blev der også i høj grad mobiliseret følelser på begge fronter.

Efter krigen ønskede et stort flertal i Lagtinget – alle partier bortset fra Samhørighedspartiet – en betydeligt højere grad af selvstyre og national anerkendelse end den gamle amtsstatus kunne indebære.

Bestemmelsen om en midlertidig styrelsesform af 1940 var en nødforanstaltning, som ikke var ikke i tråd med dansk statsret; men den kunne heller ikke uden videre gøres ugyldig eller ulovlig; det samme gjaldt alle de mange »foreløbige bestemmelser«, som var givet med juridiske referencer til den midlertidige styrelsesordning; det var ikke politisk muligt at harmonisere forholdene tilbage til en tilstand, som var »passé«.

Pression eller kompromis?

Ud fra denne erkendelse indledtes der i januar 1946 forhandlinger mellem repræsentanter for Lagtingets partier og den danske regering. Invitationen var kommet fra to danske regeringer, dateret den 12. maj og gentaget den 22. november 1945.¹⁴² Da det viste sig at være umuligt at nå til enighed (hverken mellem de færøske og danske forhandlere eller indbyrdes i den færøske delegation) om en nyordning, fremsatte den danske statsminister et ultimativt og restriktivt forslag til Lagtinget at tage stilling til.¹⁴³ Han nævnte ved forhandlingernes afslutning, at »der måtte ske et valg mellem regeringens tilbud og fuld adskillelse«, mens finansministeren ikke var enig i denne fortolkning, men mente, at »en forkastelse måtte medføre, at man faldt tilbage på ordningen før 1940«. ¹⁴⁴ Folkepartiet var imod forslaget, og da et socialdemokratisk medlem erklærede, at han ville stemme sammen med Folkepartiet i forfatningsspørgsmålet, og flertallet for forslaget dermed var bortfaldet, besluttede et flertal i Lagtinget (Samhørighedspartiet og alle socialdemokrater) at holde folkeafstemning om spørgsmålet: godkendelse af regeringsforslaget eller »løsrivelse« fra Danmark. Det gaves ingen tredje mulighed.¹⁴⁵

Selve formuleringen er i sig selv et bevis for, at der var tale om intimidering fra regeringens og de to samhørighedsvenlige færøske partiers side. Taktikken var helt klart at sætte færingerne kniven på struben – til et enten-eller, for faktisk havde »løsrivelse« ikke været meget fremme i den politiske debat; regeringsforslaget blev da også i vide kredse betragtet som en pro-

vokation. Folkepartiets forslag om tre spørgsmål til vælgerne,¹⁴⁶ hvoraf et, om »en friere ordning« end amtsstillingen, kunne have udsigt for at vinde flertal, blev derfor afvist.

Resultatet af folkeafstemningen den 14. september 1946 (som vakte international opsigt¹⁴⁷) kom bag på alle parter. Der var flertal (48,7% mod 47,2%) for selvstændighed! Færingerne havde tilsyneladende, ca. 60 år efter »julemødet«, bevæget sig fra »den nationale ide« til »det nationale princip«. ¹⁴⁸ Statsministerens erklæring umiddelbart efter, at resultatet forelå, var helt klar:

»Når der er flertal for løsrivelse, så må vi skilles ad; det har vi jo lovet færingerne, og vi kan ikke omfortolke eller undlade at tage hensyn til en afstemning, hvis den ikke passer os. Vi har ingen glæde af færinger, hvis de ikke vil være sammen med os, og vi må respektere flertallet for løsrivelse. Det må nu komme til en forhandling om, hvordan adskillelsen skal foregå; den må ske i al fordragelighed... Et flertal af færingerne har valgt selvstændigheden; det må vi bøje os for... Når man har rettigheder, så har man også ansvar...; det er min opfattelse, at der nu må forhandles om, hvordan de kan blive frie.«¹⁴⁹

Men efter afstemningen hævdede modstanderne af færøsk selvstændighed, først på Færøerne og derefter også i Danmark, at der ikke var tale om et fakultativt, men et konsultativt referendum. Objektivt betragtet synes der ikke at have været tvivl om, at det var tænkt som fakultativt. Det er også

statsministerens første reaktion et bevis for. Danske jurister, som havde gjort sig kendt som politikernes rådgivere i de statsretslige im- og komplikationer af et »forkert« resultat af folkeafstemningen, tog afstemningens resultat i alvor og gjorde sig seriøse juridiske tanker om, hvordan adskillelsen i praksis skulle foregå. Det var så meget mere praktisk, at der notorisk sad en »forfatningskommission«, som i sit arbejdsresultat kunne anbefale, at »grundlovens bestemmelser vedrørende Færøerne faldt bort«. ¹⁵⁰ Man havde øjensynligt fra såvel politisk som retslig side indstillet sig på, at det efter folkeafstemningen ikke var muligt at bevare Færøerne inden for rigsfællesskabet. Danske politikere havde selv stillet betingelserne og udformet den ultimative formulering af stemmesedlen: »regeringsforslag« eller »løsrivelse«. Ingen på Færøerne havde ønsket en så firkantet formulering, heller ikke Folkepartiet. »Løsrivelsen« kan bedst fortolkes som en national færøsk reaktion mod en dansk provokation, som følte ydmygende, også blandt færing, som kunne have tænkt sig mere fleksible løsninger og ordninger.

For lederne af de færøske samhørigheds-partier, Sambandspartiet og Socialdemokratiet, kom resultatet som et chock. Der blev sendt telegrammer til danske politikere om ikke at tage afstemningens resultat til følge. ¹⁵¹ Også fra de to partiformænds fælles valgkreds kom der protester til Lagtinget; men der fremkom også sympatierklæringer. ¹⁵²

Da lagtingsflertallet (Folkepartiet og den ene socialdemokrat) i Lagtinget erklærede, at folkeafstemningens resultat var blevet

taget til efterretning, at regeringens forslag om en nyordning inden for Grundlovens rammer var bortfaldet og adskillelse mellem Færøerne og Danmark vedtaget, at »denne folkedom« betød, at regeringsmagten over Færøerne nu var hos det færøske folk, som på denne måde pålagde Lagtinget at udøve folkets vilje, og at man følgelig nu ville gå i gang med oprettelsen af regeringsinstitutioner til en selvstændig færøsk stat, ¹⁵³ blev denne handling erklæret ensidig og ulovlig fra dansk side. Den 23. september opløste kongen Lagtinget.

Der blev afholdt valg til lagting den 8. november. Resultatet blev, at vælgerne, som ikke havde skullet stemme på partier ved folkeafstemningen, gik tilbage til deres partier, og modstanderne af færøsk selvstændighed vandt et solidt flertal i Lagtinget (12 mandater, 56,8%, mod 8 mandater, 40,9%). ¹⁵⁴

Resultatet af de efterfølgende forhandlinger, som den danske regering inviterede til den 19. november i et brev til Lagtinget, ¹⁵⁵ blev den hjemmestyrelov, som fastlagde »Færøernes forfatningsmæssige stilling i riget«. ¹⁵⁶ Den trådte i kraft den 1. april 1948.

Det relaptiske fænomen: fra selvstændighed til hjemmestyre

Det kan diskuteres, om hjemmestyreloven anerkender en færøsk nation. Nok siges det i indledningen til loven (som er en ramme-lov, givet af den danske Rigsdag og godkendt af et lagtingsflertal), at den er givet »I erkendelse af den særstilling, som Færøerne i national, historisk og geografisk henseende indtager inden for riget«, og at »Fær-

øerne udgør inden for denne lovs rammer et selvstyrende folkesamfund i det danske rige«. Begrebet »folkesamfund« er dog ikke juridisk defineret, og en færing er i følge loven en dansk statsborger bosiddende på Færøerne. Loven stiller færøsk og dansk sprog lige i alle offentlige anliggender, men anerkender samtidig færøsk som »hovedsprog« og anerkender et færøsk flag. (Det havde Storbritannien gjort den 25. april 1940). Lagtinget har ved delegation fået lovgivningsmagt i de anliggender, som er overtaget af hjemmestyret, og som dette har det økonomiske ansvar for. For disses vedkommende er den udøvende magt hos Landsstyret, som ledes af en lagmand. Færøerne vælger to repræsentanter til det danske Folketing. De fleste anliggender kan overtages af hjemmestyremyndighederne efter nærmere fastlagte procedurer, dog ikke udenrigspolitik, forsvarspolitik og retsvæsen (selvom der er en særlig retsplejelov for Færøerne). For fællesanliggender er lovgivningsmagt og udøvende magt hos danske organer; den danske regering er på Færøerne repræsenteret ved en rigsombudsmand, som har taleret, men ikke stemmeret i Lagtinget.¹⁵⁷

Det færøske hjemmestyre er af en dansk retslærd blevet betegnet som »et kommunalt selvstyre af usædvanligt vidtgående omfang«. ¹⁵⁸ Der kan formelt ikke være tale om mere end en form for kommunalt selvstyre, i og med at Danmarks Rige er en enhedsstat og ikke en forbundsstat. Delegation af lovgivningsmagt indebærer også logisk, at den er derogativ, d.v.s., at den kan tilbagekaldes, hvis man fra dansk side skulle beslutte noget andet vedrørende Færøer-

nes statsretlige stilling. Dette er dog næppe tænkeligt uden en eller anden form for færøsk konsensus.

Vurderet ud fra partiprogrammer og de enkelte partiers vælgertilslutning kan man noget forenklet konkludere, at mens halvdelen af færingerne ønsker en højere grad af selvstændighed – i et spektrum spændende fra lidt mere end det nuværende hjemmestyre til fuld selvstændighed – mener en anden halvdel, at en erkendt færøsk nationalitet ikke er uforenelig med akcepten af status som national minoritet inden for en større politisk helhed, d.v.s. inden for det danske rige, idet man mener at kunne bevare og udvikle sin nationale egenart på trods af visse nødvendige begrænsninger inden for det større fællesskab.

Tendensen har dog gået, nærmest i kraft af sin egen inert, i retning af større reel selvstændighed, idet stadig flere sagsområder er blevet overtaget af hjemmestyret fra staten, også administrationen af sagsområder, som rent teknisk (i henhold til § 2 i hjemmestyreloven) stadig er fællesanliggender. At de statslige finansielle tilskud nu ydes som en » blok«, ikke som tidligere i procentuelle portioner, og administreres af færøske myndigheder har betydet, at disse har fået overdraget større ansvar og større bevægelsesfrihed på det økonomiske og finansielle område. Også på det udenrigspolitiske område, især inden for fiskeripolitikken, har Færøerne reelt overtaget større ansvar og deltagelse. Færøernes stilling uden for E.F. (E.U.), Lagtingets erklæringer om udenrigspolitisk og militærpolitisk neutralitet og om Færøernes status som atomvåbenfrit område har også bidraget til

spændinger i de færøsk-danske relationer. Dertil har man i de senere år kunnet iagttage en færøsk drejning mod nordvest, d.v.s. et større interessefællesskab og samarbejde med Island og Grønland. Dette samarbejde er organiseret i »Vestnordens parlamentariske Samarbejdsråd«, som er et organ bestående af islandske, grønlandske og færøske politikere. Det er en ny orientering, der kan have politiske perspektiver.

Generelt har der været tale om en kontinuerlig løsning af gamle, historisk betingede bånd mellem den danske centralmagt og den færøske periferi.

Dog kan det ikke nægtes, at de senere års økonomiske krise i høj grad har påvirket færingernes praktiske muligheder for at kunne bruge og udnytte mange af de nye tanker og intentioner, der var blevet skabt i relativ fordragelighed med aftaler på basis af dansk-færøske forhandlinger, hvor folkeretslige formalia ikke altid har haft største prioritet.

Politiske realiteter har måttet vige for absolute danske krav til en ny økonomisk politik og et politisk-økonomisk system, som er ukendt og endnu ubeskrevet i den internationale nationaløkonomiske og politologiske litteratur. I grunden er hele det overordnede økonomiske liv og alle finansieringsinstitutioner (bortset fra sparekasserne) blevet offentlig færøsk ejendom, men under overordnet dansk kontrol.

Hvordan denne samfunds konstruktion vil påvirke de før nævnte tendenser henimod større selvstændighed, kan kun fremtiden vise.

Teoretiske eftertanker

Historien og nationalismen var de mest virksomme »nation-making factors« i den færøske nationsbygningsproces, ud af hvilken der kom en nation uden at producere en stat.¹⁵⁹ En færøsk stat ville være en af verdens meget få nationalstater. Det er blevet hævdet, at der kun findes to: Island og Portugal.¹⁶⁰ Dette faktum viser, at statsdannelse ikke altid er en determineret, logisk konsekvens af nationalisme, med mindre man i det færøske tilfælde hengiver sig til profetier – og det er ikke videnskab.

Nationalisme beskrives traditionelt som et borgerligt fænomen.¹⁶¹ I så fald forudsættes eksistensen af et borgerskab og bag det igen en bestemt økonomisk-social udvikling. Det er åbenbart meget svært at finde en bare nogenlunde entydig definition af begrebet bourgeoisie/borgerskab/-klasse, hvis man ikke vælger blindt at følge Karl Marx' opskrift.¹⁶² Det synes ikke mindre vanskeligt at indplacere det færøske eksempel i en sådan model.

Der fandtes på Færøerne kun nogle ganske få familier, som med nogen ret kan betegnes som et bourgeoisie omkring tidspunktet for det nationale gennembrud. Det var på trods af de store økonomisk-sociale omvæltninger heller ikke et kapitalistisk borgerskab, som fra århundredskiftet, da den nationale bevægelse var på vej fra en kulturel til en politisk fase, støttede denne. Den nye borgerklasse var til dels dansk; men også det færøske element – som med større eller mindre held tillagde sig danske »borgerlige« dannelsesformer¹⁶³ – var i almindelighed imod selvstyrepolitikken, som ville medføre større skatter.¹⁶⁴ Numerisk

betød denne klasse og bondestanden kun lidt i politisk sammenhæng, hvilket dog ikke forhindrede, at også andre befolkningsgrupper antog »borgerlige« dannelsesideal, hvis kontinentale fremtrædelsesformer langtfra altid kan genkendes i samtidens færøske kontekst.¹⁶⁵

Den politiske kamp mellem to fraktioner, der var kommet ud af splittelsen i den nationale bevægelse, stod om den numerisk største befolkningsgruppes stemmer – fiskerfamiliernes, d.v.s. stemmerne fra den samfundsgruppe, som ikke skulle blive særlig national, hvis borgerskab og nationalisme a priori er uløseligt knyttet til hinanden. Uden denne støtte kunne intet politisk parti blive et stort parti. Det var i færøsk politik ikke klasseskel, men specielle socio-økonomiske strukturer, som blev afgørende for henholdsvis selvstyrebevægelsens og samhörighedsbevægelsens sociale og geografiske orientering. Den stærkeste faktor m.h.t. henholdsvis selvstyrepolitikens og samhörighedspolitikens geografiske lokalisering var snarere den tradition, som af politiske personligheder tidligt etableredes i de forskellige valgkredse.

Periodiseringsproblemer

Også m.h.t. periodiseringen kan der, som antydnet tidligere, være problemer med at indpasse den færøske udvikling i kronologisk nøje afgrænsede faser.

Den finske historiker og førende nationalismeforsker Aira Kemiläinenens opstilling af 3 logisk sammenhængende hovedfaser (alle med nøjere specificerede underinddelinger) : 1. »the national idea«, 2. »the national principle«, og 3. »the fulfilment of

the national principle«,¹⁶⁶ kunne med en vis liberalitet kunne anvendes på det færøske eksempel, hvis man kan se bort fra den sidste fase med nødvendig statsdannende udgang; det skulle måske heller ikke være nødvendigt, som hun selv har gjort opmærksom på.¹⁶⁷ Hendes tjekkoslovakiske kollega Miroslav Hroch's 3 faser kunne i hvert fald ved første øjekast synes at være en plausibel inddeling (her af forfatteren forsøgt passet ind i en færøsk historisk sammenhæng): en intellektuel (A: 1780-1901/06), en kendetegnet ved politisk agitation (B: 1901/06-1940), og den endelige kamp for selvstændighed (C: 1940-1946/48). Men der blev, som nævnt, ikke oprettet en færøsk stat, så der synes i diverse nationalismeteorier at mangle en betegnelse for den »relaptiske« fase i den færøske udvikling. Selv om denne skulle være et unikt færøsk fænomen, ville den likvidere universielle faseopdelinger.

Nation uden stat – det unike og det komparable

Den islandske kamp for større national selvstændighed, med international baggrund i romantikken og juli- og februarrevolutionerne, og som også gav inspiration til færingers tanker om deres historisk begrundede rettigheder som folk, sluttede logisk med den islandske stats oprettelse 1918/1944.¹⁶⁸ Den færøske bevægelse opstod nok i en radikal periode, men var af langt mindre revolutionær karakter og sluttede – i hvert fald temporært – før den almindelige afkoloniseringsperiode, som kunne tænkes at ville have givet folkeafstemningen i 1946 en helt anden styrke og et helt

andet politisk perspektiv. Denne tidsfaktor i sammenhæng med 1960-årenes radikalisme kan ses som en del af forklaringen på, at grønlænderne i løbet af kun ca. 15 års politisk kamp opnåede den samme medbestemmelsesret, som det havde taget færingerne omkring et halvt århundrede at kæmpe for. For tidsfaktoren må det også antages at have været af betydning, at man inden for riget havde en present model.¹⁶⁹ Denne model er heller ikke gået upåagtet hen på Shetlandsøerne, hvor den færøske udvikling har inspireret de kræfter, som virker fra større regional selvstændighed.¹⁷⁰

Konklusivt må det konstateres, at færingerne ud fra alle nødvendige, objektivt givne historiske forudsætninger har gennemlevet den nationale ide og gennemført det nationale princip uden statsdannelse som princippet ultimative og politisk logiske konsekvens. Dette må i sig selv være interessant i en komparativ sammenhæng og en påmindelse om vanskelighederne med at finde generelle og universelle udviklingsmodeller for nationalismen som historisk og politisk fænomen. Om dette vil være en endelig eller en temporær konklusion, samt om det færøske eksempel er generelt eller unikt, får stå hen. Denne lille afhandling kunne dog måske danne grundlag for overvejelser om disse og andre spørgsmål i en større historievidenskabelig sammenhæng.

Noter

1. Se f.eks. Periferi og centrum i historien. Studier i historisk metode 10. Oslo – Bergen – Tromsø 1975. Der henvises især til artikler af Johan Galtung: Sosial posisjon og sosial atferd. Sentrum – Periferi, begreper og teorier; Stein Rokkan: Sentrum og periferi, økonomi og kultur: modeller til data i kliometrisk sosiologi; Jørn Sandnes: Rikshistorie og lokalhistorie – sentrum og periferi i historieforskningen; Eva Österberg: Rikshistoria och lokalhistoria. En fråga om centrum och periferi, centralt och perifert i historieforskningen? – Immanuel Wallerstein: The Modern World System. New York 1974. – Om nationalisme-aspektet af problematikken se: Hans Kohn: The Idea of Nationalism. New York 1961. – Samme forf.: The Age of Nationalism. New York – Evanston – London 1962. – Samme forf.: Nationalism – Its Meaning and History. New York – Cincinnati – Toronto – London – Melbourne 1971. – Aira Kemiläinen: Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept and Classification. Studia Historica Jyväskyläensia III. Jyväskylä 1964. – Samme forf.: »The Idea of Nationalism«. Scandinavian Journal of History, 9:1, 1984. – Miroslav Hroch: Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Praha 1968. – Carlton J.H. Hayes: Essays on Nationalism. New York 1926.
2. Gode introduktioner til lokalhistorisk forskning er Knud Prange: Lokal historie – en håndbog. København 1989, og Jørn Sandnes: Handbok i lokalhistorie. Oslo 1983.
3. Jfr. Sven Tägil: Ethno-regionalism as a Problem of Conflict Theory. Regions in Upheaval. Ethnic Conflict and Political Mobilization. Lund Studies in International History 22. Kristianstad 1984, s. 13-43.
4. Stein Rokkan: International samfunnsforskning gennem et kvart århundre: Spørgsmål og refleksjoner – i: Stat, nasjon, klasse. Essays i politisk sosiologi. Stavanger 1987, s. 52-59. – Se også note 3.
5. Om »Oral history« se Jan Vansina: Oral Tradition as History. London – Nairobi 1985. Se også tidsskrifterne »Oral History«. Journal of the History Society. Chelchester, Essex. – »The Oral History Review«. Oral History Association. Buffalo, New York. – Life Stories/Récits de vie.« Paris
6. Jfr. Jens Arup Seip: Modellens tyranni. Studier i historisk metode X, s. 101-128.
7. Hans J. Debes: Om at skrive nordatlantisk historie. Nordiske universitetskurser i historie. Tromsø 1990. (Manus).
8. Jfr. note 6.

9. Hans J. Debes: Nú er tann stundin... Tjóðskapar-rørsla og sjálvstýrispolitikkur til 1906. Við søgulig-um baksýni (disp.). Tórshavn 1982, s. 21-59.
10. Hans J. Debes: Some historical reflections on similarities and dissimilarities in the relations between the Faroe Islands and Shetland – as background of a view of modern Faroese cultural life. Tórshavn 1985. (Manus).
11. John F. West: The History of the Faroe Islands, 1709-1816. Volume I: 1709-1723, s. 61-63 (om fær-ingers kompetence i f.eks. retsvæsenet). Vedrøren- de handelen er hovedværkerne Anton Degn: Fiske- riet og Monopolhandelen paa Færøerne 1709-1856. Tórshavn 1929, Arnbjørn Mortensen: »Yvirlit yvir søgu einahandilsins« i Føroyar undir frírum handli í 100 ár. Tórshavn 1955, Peter Korsgaard: Den kongel-ige enehandel på Færøerne 1709-1776. Erhvervs- historisk Årbog. Århus 1981, s. 14-16.
12. Peter Korsgaard, op.cit, s. 14-16.
13. Harald Gustavsson: Mellan kung och allmoge – äm- betsmän, beslutsprocess og inflytande på 1700- talets Island. Stockholm 1985, s.278-288.
14. Hans J. Debes: Færøerne. Nationale og etniske minoriteter i Norden i 1800- og 1900-tallet. Rappor- ter til den XX nordiske historikerkongres. Red. Gun- nar Karlsson. Reykjavík 1987, s. 24-36.
15. Ernest Gellner: Nations and Nationalism. Oxford 1986, s. 8-18, 29-35. – Benedict Anderson: Imagined Communities. London – New York 1987, s. 17-49,, 66-79.
16. Jfr. Elie Kedourie: Nationalism. London 1985, s. 141-149.
17. Lucas Jacobsen Debes: Færoæ et Færoa reserata. Det er: Færøernes Oc Færøeske Indbyggeris Beskrivelse/udi hvilken føris til Liuset adskillige Naturens Hemmeligheder/oc nogle Antiquiteter, som her til Dags udi Mørket hafve været inde- lugte/oc nu her opladis/Alle curieuse til Welbehage- lighed/Sammenskrefven oc forklaret Aff Lucas Ja- cobsen Debes. København 1673. Facsimile udgave v. Jørgen Rischel (med kommentarbind). Køben- havn 1963, s. 238, 313. – Der kan også henvises til ældre forfattere: Absalon Pederssøn Beyer: Om Norgis Rige, 1567, udg. v. Gustav Storm. Christia- nia 1895, s. 57-59. – Peder Claussøn Friis: Norriges oc omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse. København 1632, s. 153. – Jens Lauritzsøn Wolff: Norrigia Illustrata. København 1651, s. 153. – Thomas Tarnovius: Færøers Beskrivelser, 1669, udg. v. Håkon Hamre. København 1950, s. 31. –
- Som generel fremstilling af oplysningsgraden i de nordiske lande samt i Grønland, se Ur nordisk kulturhistori. Læskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet. XVIII Nordiska Historikermötet. Mötesrapport III. Jvääskylä 1981. Studia Historica Jvääskyläänsia 22.3. – Se note 62.
18. Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Folketinget, 2. Session, 1850, sp. 2566-2572.
19. Norske Rigsregistranter I (N.R.R.). Christiania 1861, s. 31-32. Se også N. Andersen: Færøerne 1600-1709. København 1895, s. 171.
20. N.R.R., s. 83.
21. N.R.R. I, s. 35, 102, 122.
22. Jfr. Bogi Th. Melsteð: Tøldu Íslendingar sig á døg- um Þjóðveldisins vera Norðmenn? Afmælisrit til dr. phil. Kr. Kaalunds. Kaupmannahöfn 1915, s. 16-33.
23. A.S. Ørsted. Rigsdagstidende. Forhandlingerne paa Landstinget, 2. Session 1850. Anhang B, sp. 77-84.
24. Hans J. Debes: Føroya søga III. (Manus).
25. Jóannes Dalsgaard: De færøske partier og deres stil- ling til Færøerne stilling i kongeriget. 1972. (Man- us). Se note 7o.
26. Nationale og etniske minoriteter i Norden i 1800- og 1900-tallet. Gunnar Karlsson & Hans J. Debes: Island – Færøerne – Grønland. Lorenz Rerup: Natio- nale mindretal i Sønderjylland/Slesvig. – Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 21-59.
27. Ottar Dahl: Likhhet, demokrati og makt. Oslo – Ber- gen – Stavanger – Tromsø 1986, s. 83-103.
28. Om begrebsapparat i nationalismeforskningen se: Sven Tägil: Vad konstituerar en etnisk/nationell mi- noritet? Nationale og etniske minoriteter i Norden..., s. 7-14. – Aira Kemiläinen: Nationalism: Problems Concerning the Word, the Concept and Classi- fication. – Samme forf.: »The Idea of Nationalism«, s. 31-63. – Øyvind Østerud: Nasjonenes selvbestem- melsesret. Oslo – Bergen – Stavanger – Tromsø 1984, s. 15-53. – Samme forf.: Det moderne statssys- tem og andre politisk-historiske studier. Oslo 1986, s. 47-84. – Anthony D. Smith: The Ethnic Origins of Nations. Oxford 1986, s. 129-152, 169-208. – Ernest Gellner: The Concept of Kinship and Other Essays. Oxford 1987, 18-46. – Stein Rokkan: Stat, nasjon, klasse. Essays i politisk sosiologi. Stavanger 1987, s. 267-341.
29. Øyvind Østerud, op. cit. 93-135.
30. Elie Kedourie: Nationalism. London 1988, s. 9.
31. Ibid. – E. Hobsbawm & Terence Ranger: The Inven- tion of Tradition. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sidney 1987, s. 1-

14. – E. Hobsbawm: *The Age of Capital 1848-1875*. Reading 1988, s. 103-121. – Samme forf.: *The Age of Revolution. Europe 1789-1848*. Reading 1988, s. 306-335.
32. Benedict Anderson: *Imagined Communities*. London – New York 1987, s. 14-16.
33. K.R. Minogue: *Nationalism*. London 1967, s. 154-155.
34. Jfr. Hans Kohn: *The Idea of Nationalism*, s. 13-18. – Aira Kemiläinen: »The Idea of Nationalism«. *Scandinavian Journal of History*, s. 31-55. Se note 1.
35. Hans Kohn: *The Idea of Nationalism*, s. 4.
36. K.R. Minogue, op. cit., s. 31, 150. – Elie Kedourie, op. cit., s. 62-81. – Manning Nash: *The Cauldron of Ethnicity in the Modern World*. Chicago – London 1989, s. 5, 12. – R.D. Grillo (ed.): »Nation« and »State« in Europe. *Anthropological Perspectives*. London . New York – Toronto – Sidney – San Francisco 1980, s. 10-11, 66-67. Jfr. dog Anthony D. Smith, op. cit., s. 26-29.
37. Erlendur Patursson: *Fiskiveiði – Fiskimenn*. Tórshavn 1961, s. 14-37,-38, 83. – Jóan Pauli Joensen: *Færøske slupfiskere*. Tórshavn 1975. – Samme forf.: *Fiskafólk*. Tórshavn 1982. – Samme forf.: *Folk og fisk*. Århus 1985. Samme forf.: *Fra bonde til fisker* (disp.). Århus 1987.
38. Hans J. Debes: *Nú er tann stundin*, s. 116-216.
39. K.R. Minogue, op. cit., s. 18.
40. Harald Gustavsson: *Nationalism i Norden*. Konferencer. (Svenskt) *Historisk Tidsskrift* 3, 1989, s. 470-471. – Hanne Sanders: *Nationalisme i teori og praksis*. 1066 *Tidsskrift for Historisk Forskning* 1, 1990, s. 17-22.
41. Jfr. Gunnar Karlsson: *Island. Nationale og etniske minoriteter i Norden*, s. 15-24.
42. Aira Kemiläinen: *Nation, Nationality (Volkstum) and Factors of National Consciousness in Modern Europe*, s. 5.
43. Hans Kohn: *The Idea of Nationalism*, s. 13-18. – Aira Kemiläinen: *Nationalism*. *Scandinavian Journal of History*, s. 48-49. – Samme forf.: *Nation, Nationality (Volkstum) and the Factors of National Consciousness in Modern Europe*. *Acta Universitatis Stockholmiensis – Studia Baltica Stockholmiensis* 2, 1985, s. 5.
44. Øyvind Østerud: *Nasjonenes selvbestemmelsesret*, s. 126, 129.
45. Jfr. Lagmandens afslutningstale ved tingets opløsning, bevaret i håndskriftet AM 316 fol. Se Hans J. Debes: *Føroya søga* 2. Tórshavn 1994.
46. Jørgen-Frantz Jacobsen: *Danmark og Færøerne*. København 1927, s. 12.
47. Poul Petersen: *Undir fríum handli*. *Føroyar undir fríum handli í 100 ár*. Tórshavn 1955, s. 95-102, 145-160. – Hans J. Debes: *Nú er tann stundin...*, s. 100-101.
48. Erlendur Patursson, op. cit., s. 37-38, 45-49, 57, 61. – Hans J. Debes: *Nú er tann stundin...*, s. 103-104, 109-110.
49. Jfr. Jóan Pauli Joensen: *Fra bonde til fisker*. Se note 30.
50. Jfr. Øyvind Østerud: *Det moderne statssystem og andre politiske studier*. Se kapitlet »Bondesamfund og nasjonalitet... 3: Hva er et »bodesamfund«?
51. Eric R. Wolf: *Peasants. Foundations of Modern Anthropology Series*. Englewood Cliffs, New Jersey 1966, s. 3-4.
52. Det synes heller ikke muligt at finde definitioner, dækkende for færøske forhold i de mange artikler i Teodor Shanin (ed.): *Peasants and peasant societies*. *Penguin modern sociology Readings*. Hammonds-worth 1971.
53. *Præstegårdene blev store ved kgl. bevillinger til »kalds forbedring« i 1632 og »anneksgårde« i 1673*.
54. *Vedr. denne del af samfundslivet se det klassiske værk Anthon Degn: Færøske Kongsbønder*. Tórshavn 1945.
55. Hans J. Debes: *Tvær føroyskar doktoraritgerðir*. Opposition ved J.P. Joensens disputation (»Fra bonde til fisker«). Århus 1988. Trykt i *Fróðskaparrit* 34.-35. bók. Tórshavn 1989, s. 130-148.
56. Jóan Pauli Joensen: *Fiskafólk*, s. 17-19.
57. Eric R. Wolf, op. cit., s. 54-59, 79-80.
58. Robert Joensen: *Høgtíðir og veitsluhald á vetri*. Klaksvík 1974, s. 42-51.
59. Rasmus Rasmussen: *Sær er siður á landi*. *Endurminningar*. Tórshavn 1949, 2. udg. 1985, s. 93-106.
60. Se Jóannes Patursson: *Tættir úr Kirkjubøar søgu*, s. 142.
61. Chr. Bærentsen: *Den færøske Landbokkommission*. Tillæg. Forordning af 21. Maj 1777 angaaende adskilligt Agerdyrkingen og Tieneste Folk med videre paa Færøe vedkommende. København 1911, (med dokumenter), s. 83-149. – Hans J. Debes: *Føroya søga III* (under udgivelse). Betingelserne for at indgå ægteskab blev ophævet i 1846 og andre dele af »trælleloven« i 1856. – Hans J. Debes: *Føroya søga III* (under udgivelse). – Samme forf.: *Nakrar hugleiðingar um tey fátaku í søguni*. *Frøði nr. 2*. 1993.
62. Jfr. Poul Petersen: *Ein føroysk bygd*. Tórshavn

- 1968, s. 95-102. Se også i den sammenhæng: Lov, hvorved den nogle af Færøernes Indbyggere paa-hvilende forpligtelse til at holde og bemandede Baade ophæves fra 17. marts 1865. Føroyskt lógsavn, s. 49-50. – Hans J. Debes: Føroya søga III (under udgivelse). Betegnelsen giver til eftertanke, hvem der er giver, og hvem der er modtager af forpligtelsen. Ordningen kunne i ældre tid have været til begge parter fordel, idet bønderne var de eneste, som havde råd til at holde både, noget som mindre bemidlede eller fattige mænd ikke selv var i stand til. Men i hvert fald viser retssager tidligt i 1800-årene (den første i 1813) mellem bådejere og fiskere om fiskernes pligt til at bemandede andres både før deres egne, at systemet var begyndt at knirke (der kendes dog en lignende sag allerede fra 1663, og ordningen nævnes i den forbindelse i lagtingsprotokollen som »gammel skik«. Løgtings- og værtingsbókin 1655-66, s. 268).
63. Føringatíðindi nr. 7 1890, nr. 6 1891. – Sámal Johansen: Til lands. Útróður í Íslandi. Tórshavn 1980, s. 71-95. – Erlendur Patursson, op. cit., s. 61.
64. Erlendur Patursson, op. cit., s. 45-53.
65. Jóan Pauli Joensen: Fiskafólk, s. 425-451. – Samme forf.: Folk og fisk, s. 93-107. – Samme forf.: Fra bonde til fisker, s. 93-97. Se note 30.
66. Jørgen Falk Rønne: Færøerne. København 1900. Forord.
67. Hans J. Debes: Nú er tann stundin, s. 100-109.
68. Karl W. Deutsch: Nationalism and Social Communication. New York 1966.
69. J.K. Joensen: Peningaviðurskipti. Føroyar undir frí-um handli í 100 ár. Tórshavn 1955, s. 161-168. – Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 329 (grafisk opstilling).
70. Arnbjørn Mortensen: Fólkatalið og ognarbýtingin í Føroyum um ár 1600. Fróðskaparrit 3. bók. Tórshavn 1954, s. 7-58.
71. Sammendrag af statistiske Oplysninger om Færøerne. Danmarks Statistik. Statistiske Meddelelser. København 1918, s. 2-3. – Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 110, 327 (grafisk opstilling).
72. Se note 44.
73. Erlendur Patursson: Fólkaflýtingin úr Føroyum. København 1942, s. 3-4, 26.
74. Jónius H. Kristinsson: Vesturfaraskrá 1870-1914. A Record of Emigrants from Iceland to America. Reykjavík 1983. – Heimir Þorleifsson: Frá einveldi til lýðveldis. Íslandssaga eftir 1830. Reykjavík 1983, s. 74-77.
75. Christian Pløyen: Erindringer fra en Reise til Shetlandsøerne, Ørkenøerne og Skotland i Sommeren 1839. Tórshavn 1966, s. 10-57.
76. Om Shetland se James R. Nicolson: Shetland. New Abbot – London – North Pomfret (VT) 1984, s. 89-92, 128-142, 209-211. – Samme forf.: Hay & Company. Merchants in Shetland. Lerwick 1982, s. 59-84. – C.A. Goodlad: Shetland Fishing Saga. Lerwick 1971, s. 129-159. – Liv Kjørsvik Schei & Gunnie Moberg: The Shetland Story. London 1988, s. 124-130. – Hance D. Smith: Shetland Life and Trade 1550-1914. Edinburgh 1984, s. 155-206.
- Om salget af den sidste »smack« til Færøerne i 1908 har J.R. Nicolson (i Shetland, s. 133) denne vemodige beretning: »In March 1908 the »William Martin« began her last season for Shetland owners. No young men were then entering the [fishing] industry and her owners had to send to Faeroe for a skipper and complete crew. In the autumn of that year she was sold. It is to the credit of English yards which built these smacks that some were still afloat in Faeroe in the late 1960s.«
77. Hans (Jacobsen) Debes: Kort Underretning om Indbyggernes Handels-Maade paa Færøe, samt Forsøg til Handelens Forbedring samme Steds. København 1769 (skrevet på lagmandsgården Steig 1766), s. 33. (Her gengivet med moderne ortografi).
78. Hans Debes Joensen: Sambandið føroyinga og út-lendinga millum. Fróðskaparrit 28.-29. bók. Tórshavn 1981, s. 211-245.
79. Ernest Gellner: Nations and Nationalism, op. cit., s. 19-38.
80. Benedict Anderson, op. cit., s. 50-79.
81. Karl W. Deutsch, op. cit.
82. Kedourie, op. cit., s. 148.
83. Jfr. dog Gunnar Karlsson: Island. Rapporter til den X Nordiske historikerkongres, s. 15-24.
84. Glen St. J. Barclay: Revolutions of Our Time. 20ieth Century Nationalism. New York 1962, s. 79-120. – James Coleman: »Nationalism in Tropical Africa«; Robert I. Rotberg: »The Rise of African Nationalism: The Case of East and Central Africa«. The Study of Africa. London 1967, s. 156-183, 184-188. – Colin Legum: Panafrikanismen. Oslo 1966, s. 40-41. – K.R. Minogue, op. cit., s. 81-113.
85. Hans Kohn: The Idea of Nationalism, s. 4.
86. Jfr. Aira Kemiläinen, note 159.
87. Jfr. nyere vurderinger: J.C. Svabo: Indberetninger fra ein Reise i Færø 1781 og 1782, udg. v. N. Djurhuus. København 1958 og 1976, s. 311. – John F. West (udg.): The Stanley Expedition II. Tórshavn

- 1970, s. 42-64. – Jørgen Landt: Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne. København 1800, s. 244-248, 267-268. – J. Begtrup: Nogle Oplysninger til nærmere Kundskab om Færøerne. København 1809, s. 108-109. – G.S. Mackenzie (dansk udg. v. Lyngby og Forchhammer). København 1822, s. 114, 158. – Carl Julian Graba: Taagebuch, geführt auf einer Reise nach Färö im Jahre 1828 von Julian Graba, Advocaten in Kiel, mehrerer naturhistorischen Gesellschaften correspondierenden Mitglieder. Hamburg 1830. (Færøsk oversættelse v. Eyðun Winther: Dagbók í árinum 1828 skrivað á eini ferð til Føroya av Carl Julian Graba. Tórshavn 1987, s. 62-68. – Jfr. August Baggesen: Den danske Stat eller Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande samt Hertugdømmerne Slesvig, Holsteen, Lauenburg, betragtet geographisk og statistisk, især ud fra et militairt Standpunkt. Udarbeidet, nærmest til Brug ved Underviisningen paa den kongelige militaire Højskole. København 1840, s. 451-454.
88. V.U. Hammershaimb: Færøisk Sproglære. Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. København 1854, s. 225-308. – Om Hammershaimb se Chr. Matras: Føroya bókmentasøga. Tórshavn 1935, s. 50-58. – Samme forf.: Nøkur mentafólk, s. 67-82. – M.A. Jacobsen: Úr bókmentasøgu okkara, s. 48-57. – Árni Dahl: Bókmentasøga I, s. 79-84. – P.J. Sigvardsen: V.U. Hammershaimb. Gluggin nr. 3. 1936. – Det færøske skriftsprog af 1846. Scripta Islandica 1951, s. 5-23. – Reidar Djupedal: Eitt sindur um V.U. Hammershaimb og norsku vinnmenn hansara. Útiseti VII 1952, s. 88-112. – Hans J. Debes: Nú er tann stundin, s. 84-91, 367-369. – Petur M. Rasmussen: Den færøske sprogrejsning, med særligt henblik på kampen om færøsk som kirkesprog i national og partipolitisk belysning. Hoydalar 1987, s. 68-108.
89. Stændertidende for Østifterne 1844. 1, sp. 1729; 1846. 1, sp. 467-469; 1846. 2, sp. 2730-2731.
90. Stændertidende for Østifterne 1844. 2, sp. 3980-3989. – Jfr. note 14 og 62.
91. Jóannes Dalsgaard, op. cit. Se note 19.
92. Niels Winther var mere radikal demokrat i 1848-revolutionens ånd end nationalist. I hans politiske artikler fremkommer der aldrig nationale krav, f.eks. om modersmålets ret i samfundet. Dog kan man i »Et embedsaristokratisk Udkast...« finde nostalgisk-romantiske exclamationer som denne (i forbindelse med embedsmandsudvalgets forslag til et færøsk amtsråd): »O, I hæderværdige lagtingsmænd fra forudums dage! Vide I, at det gamle færøske Lagting, til hvilke så mange herlige minder knytter sig, – der dannede en mægtigt skranke mod al underkuelse – der udbredte held og lykke over land og folk, – der efter ved embedsmagtens indtrængen at være hensyget, i året 1816 blev ophævet, nu atter er opstået af sin aske?! Ville I give Eders minde til, at den gamle institution vanhelliges ved – blot for at blænde folks øjne – at låne navn til den nye institution, der ikke har noget af de kriterier, der udmærkede det gamle Lagting?! Nej, det Lagting, der nu er født til verden, er kun et tomt skelet, der må bringe enhver til at gyse tilbage. Stå derfor op af Eders grave, og fralæg Eder alt slægtskab med dem, der har beskæmmet Eders minde ved at deltage i fadderskabet til et så vanført foster«. (Et embedsaristokratisk Udkast..., s. 11.). – Nationalistiske følelser kommer også til syne i forordet til hans »Færøernes Oldtids-historie«, København 1875 (ny udg. med forord af Hans J. Debes, Tórshavn 1985), da han (s. V-VI) giver følgende begrundelse for sin udgivelse af værket: »... det... forekom mig, at man ikke ret kunne opfatte nutiden, medmindre man havde et nogenlunde klart begreb om fortiden, på hvis skuldre vi står... Jeg antog tillige, at når færingerne indviedes i fortidens mindeværdige begivenheder, ville der hos dem vækkes en national bevidsthed, uden hvilken ethvert folk let bliver en bold for en stundom fordervelig fremmed indflydelse; og imedens færingerne ofte har ladet sig blænde af det fremmede,... ville et grundigt kendskab til deres forfædres idrætter mulig blive ej alene en kraftig spore for dem til at værne om de dyrebare minder, men tillige et mægtigt middel til at bryde det åg, hvorunder de kun altfor længe havde sukket.«
- Om Niels Winthers politiske virksomhed se Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 46-92. – M.A. Jacobsen: Niels Winther. Varðin 2, 1922, s. 81-92.
93. Niels Winther: Et embedsaristokratisk Udkast til en Communallov for Færøerne, angrebet med stadigt Hensyn til Grundloven og Localiteterne. København 1850, s. 11. – Om N.C. Winther se Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 46-59, 66.
94. Vedrørende hele problematikken omkring Færøernes formelle/statsretlige indlemmelse i det danske rige og den dramatiske debat i Rigsdagen herom, samt de færøske synspunkter i forbindelse med »genoprettelsen« af Lagtinget og denne institutions virksomhed de første år, se Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 21-59.
95. Interessant i sammenhængen er Harald Gustavsson:

- Kommunal frihet för nationell samling. Debatter om kommunalreformer i 1800-talets Norden. Stadshistoriska Institutet. Studier i stads- och kommunhistoria 2. Stockholm 1987.
96. Den færøske nationalismes forudsætninger, opståen og udvikling til politisk bevægelse er behandlet i Hans J. Debes: Nú er tann stundin... Se note 6.
97. jfr. K.R. Minogue, op. cit., s. 105-113.
98. K. Mykland: Cappelens Norges historie 9. Oslo 1978, s. 41-46. – Heimir Þorleifsson: Frá einveldi til lýðveldis. Íslandssaga eftir 1830. Reykjavík 1973, s. 12-39. – Finn Gad: Grønland. København 1984, s. 316-323. – Axel Kjær Sørensen: Danmark-Grønland i det 20. århundrede – en historisk oversigt. København 1983, s. 199-245. – Jens Dahl: Arktisk selvstyre. København 1986, s. 13-77. – Gunnar Karlsson: Grønland. Nationale og etniske minoriteter i Norden, s. 36-40. – The Study of Africa, se note 61. – Colin Legum, op. cit., s. 40-41. – K.R. Minogue, op. cit., 81-113.
99. Hans Kohn: The Idea of Nationalism, s. 294-295.
100. Thomas Tarnovius: Færøers Beskrivelser. (København 1669). Udg. v. Håkon Hamre. København 1950, s. 2 (dedik.).
101. (Hans Jacobsen Debes): Sandfærdig og tydelig Beskrivelse om Ager-Dyrkningen og Korn-Avlingen paa Fær-Øerne. Til billig Eftertanke fremlagt af »En Patriot«. København 1663.
102. Hans (Jacobsen) Debes: Kort Underretning om Indbyggernes Handels-Maade paa Færøe samt Forsøg til Handelens muelige Forbedring sammesteds. København 1769 (skrevet på lagmandsgården Steig på Færøerne i 1766), s. 33.
103. Aira Kemiläinen: Nationalism. Problems Concerning the Word, the Concept and Classification, s. 13-18.
104. J.C. Svabo, op. cit., s. XI-XII.
105. J.C. Svabo, op. cit., 265-266.
106. Om J.C. Svabo se N. Djurhuus: Indledning til udg. af »Erindringer«, s. XI-XXVIII. – Chr. Matras: Indledning til udg. af »Dictionarium Færoense« II. København 1970, s. IX-XXXIX. – Samme forf.: Føroysk bókmentasøga, s. 28-35. – M.A. Jacobsen: Úr bókmentasøgu okkara. Tórshavn 1921, s. 10-24. – Árni Dahl: Bókmentasøga I. Tórshavn 1980, s. 42-49. – Om »det oplyste miljø« se Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 73-91.
107. Om J.H. Schrøter se Chr. Matras: Johan Hendrik Schrøter. Nøkur mentafólk, s. 60-66. – Samme forf.: Tá ið Schrøter ætlaði at týða Nýggja Testamentid. Varðin 16, 1936, s. 181-187. – Samme forf.: Indledning (Inngangur) til udg. af Schrøters oversættelse af »Evangelium Sankta Matteusar«. Tórshavn 1973. – M.A. Jacobsen: Úr bókmentasøgu okkara, s. 36-41. – Samme forf.: Rafns Føroyingasøga. Varðin 12, 1932, s. 1-22. – Árni Dahl: Føroysk bókmentasøga I, 68-73.
108. J.H. Schrøder: Om den Latinske Skole i Thorshavn paa Færøerne: om dens Henslumren og langvarige Lethargie! Er den nedlagt? Denne Afhandling er forfattet og Bilagerne samlede og afskrevne af Johan Hendrik Schrøter Pastor emeritus. Nyt Archiv for Psychologie, Historie, Literatur og Kunst. 9. og 10. Hefte, som er III B. I. og IL. Samlet og udgivet ved Niels Christian Øst, Overkrigskommisair. København 1830, s. 58-116. Hans hovedargument er, at selvom Latinskolen ikke havde haft disciple siden 1794, var den aldrig formelt blevet nedlagt.
109. J.H. Schrøter, op. cit., s. 61.
110. Om denne store problematik se H.J. Debes (in extenso): Nú er tann stundin...
111. Det færøske miljø i København, dets oprindelse og virksomhed er beskrevet og fortolket i Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 119-139. – Chr. Bærentsen: Studentalív 1880-1885. Hitt føroyska Studentafelagið í Keypmannahavn. Minnisrit. København 1935, s. 9-14.
112. J.H. Schrøter: Om den Latinske Skole paa Færøerne, s. 73.
113. M.A. Jacobsen: Føroya Amts Bókasavn 1828-1928. Tórshavn 1929, s. 3-36. – Samme forf.: Rafns Føroyingasøga. Varðin 12, 1932, s. 1-22.
114. Om Jens Davidson se Chr. Matras: Føroysk bókmentasøga, s. 48-49. – Árni Dahl: Føroysk bókmentasøga I, s. 73-74. – Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 78-79. – M.A. Jacobsen: Úr bókmentasøgu okkara, s. 37-38. Forf. gengiver et brev fra Hammershaimb til Svend Grundtvig i 1873: »Svabo lærte Davidson at skrive og regne m.m.; han kom således 14 år gammel på Amtskontoret og har nu i 56 år siddet der og arbejdet for samtlige amtmænd, disse øer har haft; med sin vidunderlige hukommelse et levende register i amtsarkivet for de vekslende amtmænd, der hos D[avidson] har kunnet få oplysning om alt; som bibliotekar for amtsbiblioteket kender han ikke alene den store bogsamling [som i 1870 var på vel over 5.000 bind] fra indholdets side, men også hver enkelt bogs historie, hvem den har tilhørt, og hvorledes den er kommet i bibliotekets eje...«.

Om en anden ledende mand i det oplyste miljø, handelsforvalter Jacob Nolsøe, skrev en dansk embedsmand i Rentekammeret, som kendte vedkommende: »Jacob Nolsøe kan skrive latin uden at være student, kan engelsk og tysk, trakterer violin og flere instrumenter, har givet flere fuld vejledning i navigations videnskaben uden at være sømand ex professo.« Samme person siger, at amtmand Chr. Pløyen havde skrevet til ham, at »ingen var i stand til at begribe, hvor de to færingere, Jacob Nolsøe og amtskontorist Davidsen, hvoraf ingen dengang havde været uden for Færøerne, var komme til alle de kundskaber, de var i besiddelse af.« (C.A. Muhle: Færøeske Krønike. København 1844, s. 11, 15).

Jacob Nolsøe var nogle gange konstitueret sorenskriver; Jens Davidson var konstitueret amtmand, landfoged og sorenskriver. En anden person fra samme miljø, den autodidakte naturhistoriker, sysselmand og politiker, H.C. Müller, var også i perioder konstitueret landfoged og sorenskriver. Müller havde, ligesom Schrøter, en omfattende korrespondance med udenlandske videnskabsmænd og kulturpersoner. Han havde rejst meget i udlandet, deltaget på såvel handelsmesser som videnskabelige kongresser og havde vundet medaljer ved messer i Edinburgh og Berlin. Ved hans død skrev det første færøsk-skrevne blad, »Føringatö-indi«, udgivet af »Føringafelag« (6/1 1898, her i oversættelse), bl.a.: »Han var en sand færing, en pryð for vort lille land, og... næppe har så mange gode mænd tænkt på Færøerne på een gang, som da efterretningen om Müllers død nåede til udlandet.« – Om Schrøters forbindelser med udlændinge se John F. West: The English Letters of Pastor Schrøter. Fróðskaparrit 18. bók, s. 17-26.

115. J.H. Schrøter, brev til Rafn, dat. 15/9 1832. Trykt i Breve fra og til Carl Christian Rafn med en Bibliographi. Udg. af Benedict Grøndal. København 1869, s. 314.
116. John Davidsen: Færø Amts Sparekasse. Tórshavn 1957.
117. Provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet paa Færøerne. København 1845.
118. Føroyskt lógsavn, s. 27-29.
119. Føroyskt lógsavn. Tórshavn 1953, s. 52-57, , 54. – Om skolevæsenet se også Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 66-73, 112-118. – Samme forf.: Politiska søga Føroya 1814-1906. Tórshavn 1993. – Samme forf.: Ein kvistur spretti. Keldur til Fø-

oya søgu 1879-1906. Tórshavn 1993. – Chr. Lützen: Skúlaskapur. Føroyar II. København 1958. – Martin Holm: Føroya Læraraskúli 1870-1900. Tórshavn 1970. – Edw. Mitens: Realskúlin í Tórshavn. Tórshavn 1961.

120. Føroyskt lógsavn, s. 166.
121. Ársbók Førla Bókafelags. Tórshavn 1900. – Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 211-212, 367-369.
122. »Føringatöindi« (1890-1901) og »Fuglaframi« (1898-1902).
123. Jóannes Patursson: Færøsk Politik. Nogle Uddrag og Betragtninger. København 1903.
124. Om partiernes dannelse og programmer se Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 217-314.
125. Dimmalætting 24/2 1894.
126. Dimmalætting 10/11 1888.
127. Ibid.
128. Om det følelsesmæssige indhold i denne nye færøske genre se Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 120-123, 127-130, 149-155.
129. Om emnet behandlet ud fra en antropologisk tilgangsvinkel se Jonathan Wylie: The Faroe Islands. Interpretations of History. Lexington, Kentucky 1987.
130. Ibid., 163-165.
131. Dimmalætting 5/1 og 12/1 1889. – Jóhannes av Skarði: Jólafundurin. Varðin 36. Tórshavn 1964, s. 128-136. – Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 149-158.
132. Dimmalætting 1/12 1888.
133. Jørgen Falk Rønne: Konsulinden. København 1923, s. 7. – Jfr. også brev, skrevet på færøsk (dat. 9/2 1886), fra juristen Hjalmar Hammershaimb (V.U. Hammershaimbs søn), som en overgang var amtsfuldmægtig og konstitueret sorenskriver på Færøerne, hvor han blev nødt til at værsere i det danske embedsmiljø. Han havde været en af de første ledere i det færøske studentertiliv i København: »Det går mere og mere op for mig, hvor forkert det er at have embedsmænd, som hverken vil eller kan forstå færøsk tænkemåde og færøsk åndsliv... De betragter Færøerne som et forvisningssted og taler... næsten ikke om andet end... hvor »gyseligt« færingerne står tilbage for danskerne i civilisation... De taler aldrig med »en indfødt« uden i forretninger og omgås ikke engang de pænere og dannede familier her. Det eksklusive princip er strengt gennemført, fordi de står på et for højt dannelsestrin til at omgås andre en »os selv«.

- Brevsamling, Chr. Bærentsen, Føroya Landsbókasavn.
134. Jóannes Patursson slægtsmæssige og intellektuelle baggrund og hans virksomhed i den nationale bevægelse er udførligt behandlet i Hans J. Debes: Jóannes Patursson. Ein byrjan til eina politiska ævisøgu. Tórshavn 1991, og samme forf.: Nú er tann stundin..., s. 158-314. – Se også hans erindringsværk: Tættir úr Kirkjubøar søgu. Endurminningar. Tórshavn 1966.
135. F.eks. advarede landfoged Engelstoft ved folketingsvalget i 1901 færingerne mod at vælge Jóannes Patursson p.g.a. af hans og hele hans slægts »separatistiske anskuelser«. (Dimmalætting 27/4 1901).
136. Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 212-216.
137. Om dansk stilling til nationalbevægelsen se Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 188-204.
138. Se note 33.
139. Løgtingstíðindi 1940, s. 4-6. – Føroyskt lógsavn, s. 725.
140. Jfr. programmet »Móti loysing«. Tórshavn 1925.
141. Hans J. Debes: Tjóðskaparrøsla. I: Sum søguligt fyrbrigdi og granskingarevni. II: Føroyar sum dømi. Fróðskaparrit 1991.
142. Løgtingstíðindi 1945, s. 149.
143. Løgtingstíðindi 1945. Skjøl frá sendinevnd Føroya Løgtings til samráðingar í Keyptmannahavn januar-mars 1946, s. 3-70. – Thorstein Petersen: Frágreiðingar og skjøl frá stjórnarmálinum á Føroya Løgtingi september 1946. Tórshavn 1946. – Løgtingstíðindi 1946/1947, s. 256-285. – Hans J. Debes: »Fólkaatkvøðan 14. september 1946«. Avisen »14. September« 13/9 1986. (Manus dannede grundlag for en TV-udsendelse i forbindelse med 40-årsdagen for folkeafstemningen 14/9 1986 med bl.a. interviews af centrale personer).
144. Ibid., s. 70.
145. Løgtingstíðindi 1945. Upprit av munnliga orðaskiftinum..., Skjal 8, s. 11-12, 26-30.
146. Løgtingstíðindi 1945. Skjal 7. Upprit av munnliga orðaskiftinum í donsk-føroysku sendinevndini, s.3-70.
147. Her gengivet efter danske aviser. – »Berlingske Aftenavis« 17/9 1946 (Associated Press): »Under overskriften »Nationalisme i rum sø« betegner »New York Herald Tribune« den færøske uafhængighedsbevægelse som »et lille, men vanskeligt fænomen«. Krigen synes at have krystalliseret færingernes ønsker om uafhængighed, skriver bladet.
- Hvis de stemmer for uafhængighed, vil de ganske vist få den lykke at nyde deres få naturlige ressourcer – fåreavl og fiskeriet – i fred. Men der er alt for hyppigt ført bevis for, at der skal mere til end juridisk suverænitæt for at give et folk virkelig uafhængighed, når deres land ligger på rivaliserende verdensmagters vej.«
- »Berlingske Tidende« 20/9: »Diskussionen om Færøernes fremtid og afstemningen forleden har ikke vakt særlig opmærksomhed i engelske politiske kredse, hvor man overlader det til færingerne selv at bestemme om deres fremtid og forholdet til Danmark. Tidsskriftet »Time and Tide« kalder den »et af de mest urealistiske træk mod uafhængighed.« Det er vanskeligt at se, fortsætter bladet, hvorledes Færøerne kan bevare økonomisk uafhængighed, eller hvorledes så lille en stat i en så udsat strategisk situation vil kunne bevare sin selvstændighed i nutidens verden. Bladet konstaterer, at afstemningsresultat tyder på, at udviklingen i krigsårene, da Færøerne var afskåret fra Danmark og lukkede på ekstraordinære markeder andre steder, må være gået færingerne til hovedet, men at afstemningens indvirken på øernes fremtid endnu ikke er helt afgjort. Muligvis vil Lagtinget optage nye forhandlinger med Danmark. Sker dette ikke, slutter »Time and Tide«, vil Danmark af sine oversøiske besiddelser kun have Grønland tilbage, men bortset fra prestigen vil færingerne sandsynligvis føle tabet mere end danskerne.«
- »Berlingske Tidende« 18/9: »Afstemningen på Færøerne har fremkaldt stor interesse i Moskva-pressen, der bringer omfattende referater om afstemningens resultater, samt om den politiske kamp, der er gået forud. Det hedder i et Moskva-blad: »Det er ganske givet, at tilhængerne af Færøernes løsrivelse regner med støtte fra englænderne.«
- Man aner i disse vurderinger tonerne fra den kolde krigs begyndelse og Færøernes strategiske og politiske position i denne problematik.
148. Se noter 130 og 33.
149. Statsminister Knud Kristensen. Interview i »Politiken« 16/9 1946.
150. Jfr. professor i statsret Alf Ross i »Social-Demokraten« 20/9 1946: »Fremgangsmåden må blive den, at der efter forhandlinger med den danske rigsdag og efter vedtagelse i denne oprettes en overenskomst om Færøernes selvstændighed i lighed med den, der blev indgået mellem Danmark og

- Island i 1918. Derefter må man gennemføre en grundlovsændring i Danmark, således at grundlovens bestemmelser vedrørende Færøerne falder bort. Det spørgsmål kunne tages op i forfatningskommissionen, så det indgår i det forslag, der her skal udarbejdes.«
151. Benægtet af disse, men oplyst af en ledende socialdemokrat i TV-udsendelsen 14/9 1986. – Jfr. også brev dat. Tórshavn 21/9 1946, vistnok skrevet af samhörighedsmanden Johan Poulsen, hvori anføres, at man ikke kan tage resultatet af folkeafstemningen til følge, da flertallet for »løsrivelse« var så beskedent. (Brev opbevaret i Arbejderbevægelsens Arkiv, København).
152. Løgtingstíðindi 1946, s. 46-60. – Frágreiðingar og skjøl frá stjórnarmálinum, s. 7-8.
153. Løgtingstíðindi 1946, s. Frágreiðingar og skjøl frá stjórnarmálinum, s. 8-9.
154. Einar Waag: Val og valtøl. Klaksvík 1967, s. 8.
155. Løgtingstíðindi 1946-1947, s. 256-285.
156. Kirsten Harder: De dansk-færøske forhold 1945-48. Odense 1979. – Annfinnur Skaale: De færøske politiske partiers stilling til spørgsmålet om Færøernes styrelsesordning (manus).
157. »Lov om Færøernes Hjemmestyre«. Føroyskt lóg-savn, s. 822-825.
158. Alf Ross: Dansk statsforfatningsret 2. København 1966, s. 493.
159. Jfr. Aira Kemiläinen: The Idea of Nationalism, s. 48: »The nation was not necessarily political; it also existed without forming a state.«
160. Øyvind Østerud: Nationalstat og minoritetsnationalisme innen EF. Papir forelagt for Nordiske universitetskurser i Historie. Tromsø 1990.
161. Miroslav Hroch: Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, s. 163-171.
162. Se f.eks. History and Class. Essential Readings in Theory and Interpretation. Ed. R.S. Neal. Oxford 1984, s. 30, 35-36, 120.
163. Jóan Pauli Joensen: Fiskafólk, s. 472-498.
164. Hans J. Debes: Nú er tann stundin..., s. 308-310.
165. Hans J. Debes: Færøerne. Nationale og etniske minoriteter i Norden, s. 34-35. – Samme forf.: Opposition ved J.P. Joensens disputation. Fróðskaparrit 34.-35. bók, 1989, s. 130-148.
166. Aira Kemiläinen: The National Idea, s. 46-53.
167. Se note 156.
168. Gunnar Karlsson: Island. Nationale og etniske minoriteter i Norden, s. 16-24.
169. Hans J. Debes. Færøerne. Nationale og etniske minoriteter i Norden, s. 35-36. – Gunnar Karlsson: Grønland. Nationale og etniske minoriteter i Norden, s. 36-40. – Axel Kjær Sørensen: Danmark-Grønland i det 20. århundrede, s. 221-241. – Jens Dahl: Arktisk selvstyre, s. 107-150.
170. Jfr. John Goodlad: The Faroese Road to Autonomy – An Analysis of the Faroese Political System. 1986 (Manus).

Hans Jacob Debes
Søgu- og samfelagsdeildin
Fróðskaparsetur Føroya
FR-100 Tórshavn
Færøerne